
|Lezen- |de |vrouwen

Ontwikkelingen in het
leesgedrag van vrouwen
onder invloed van de
Tweede Feministische Golf

Masterthesis

Jan Jaap Glerum

277605

Sociologie van Kunst en Cultuur

Begeleiding: Dorothee

Verdaasdonk

Inhoudsopgave.

Inleiding **Historisch deel**

p.3

Inleiding p.6.

Het ontstaan van onderscheid p.6.

De Eerste Feministische Golf p.9.

De Tweede Feministische Golf p.10.

De huidige situatie volgens de emancipatiemonitoren.p.12.

Theoretisch deel.

Inleiding p.13.

De achtergronden van de theorie p.14.

De kerntheorie p.16.

De stabiele situatie: het in stand houden van ongelijkheid p.19.

Een dynamiek van verandering: naar gelijkwaardigheid van geslacht p.20.

Een geïntegreerd beeld p.25.

Hypothesen p.25.

Ontwikkelingen in cijfers.

De ontwikkeling van de positie van de vrouw in Nederland: cijfers en toelichtingen p.27.

Vrouw en arbeid p.28.

Inkomen: de tweeverdieners p.30.

Onbetaalde Arbeid p.33.

Opinies over emancipatie p.35.

Samenvatting p.37.

Empirisch deel.

Inleiding p.39

Algemene cijfers: ontwikkelingen per onderzoeksjaar p.39.

De analyse p.42.

Tijdsanalyse:interacties p.50.

	<i>Conclusie p.53.</i>
Samenvatting.	<i>p.56</i>
Bijlagen.	<i>p.57.</i>
Bronnenlijst.	<i>p.61.</i>

Inleiding.

In deze studie onderzoek ik de relatie tussen het leesgedrag van vrouwen en de sociale ontwikkelingen die in gang gezet zijn gedurende de Tweede Feministische Golf. De positie van de vrouw in de samenleving is in de afgelopen eeuw sterk veranderd. Aan het begin van de twintigste eeuw was de positie van de vrouw er een van ondergeschiktheid aan de man op vele vlakken. Na de Eerste Feministische Golf was die positie al grotendeels veranderd, maar nog altijd werd de vrouw wettelijk beschouwd als handelsonbekwaam. Gedurende de Tweede Feministische Golf ontstond er een maatschappelijke ontwikkeling, gedragen door actiegroepen en individuen die zich sterk maakten voor het verbeteren van de positie van de vrouw in de maatschappij, waarin de vrouw steeds meer rechten kreeg en daarmee een ander, nieuw takenpakket.

Mijn eerste interesse die aanleiding was tot dit onderzoek was het opnieuw innemen van het schrijversdomein door vrouwen. Het onderzoek van Lenny Vos, *Uitzondering op de regel*, uit 2008 intrigeerde mij en deed me beseffen dat van oorsprong vrouwen degenen waren die veel schreven, maar dat het schrijven door vrouwen taboe was. Na haar presentatie op de Erasmus Universiteit over de feminisering van de literatuur hadden we een gesprek en vertelde ze mij dat pas toen mannen er achter kwamen dat er met schrijven geld te verdienen was, zij het schrijversdomein innamen en werden vrouwen, evenals in de maatschappij, neergezet als onbekwaam. Bovendien schreven vrouwen volgens de (mannelijke) critici over zaken die er niet toe deden. Pas gedurende de Tweede Feministische Golf kwamen vrouwen steeds vaker op als schrijfster en kregen schrijfsters ook steeds meer succes. Het succes van vrouwelijke schrijfsters werd verklaard met de gedachte dat het grootste deel van de lezers vrouw is. (Vos, 2008: 15) Die gedachte werd bevestigd in een lezersonderzoek waaruit blijkt dat voornamelijk vrouwen die voor 1950 zijn geboren en middelbaar of hoger onderwijs hebben genoten, meer zijn gaan lezen in de afgelopen decennia. (Vos, 2008: 15) Uit het rapport *Achter de schermen* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) uit 2004 blijkt echter dat het lezen van gedrukte media, met uitzondering van huis-aan-huis-reclame, over de gehele linie is afgenomen sinds 1975. (Huysmans, de Haan & van den Broek, 2004: 47-48) Deze twee tegenstrijdige ontwikkelingen zijn uiteindelijk de basis van dit onderzoek. Enerzijds een groeiend enthousiasme onder vrouwelijke lezers voor literatuur en anderzijds de afname van de bestede tijd aan het lezen van gedrukte media. Om deze ontwikkeling te verklaren kunnen een aantal oorzaken worden aangedragen die het leesgedrag van vrouwen negatief kunnen beïnvloeden. Een verklaring zou kunnen zijn dat vrouwen in de laatste decennia veel sneller lezen, maar dat lijkt

maatschappijbreed beschouwd geen goede verklaring. Een verklaring die meer voor de hand ligt is dat vrouwen in de afgelopen decennia minder tijd hebben om te lezen. In relatie tot de Tweede Feministische Golf, die de arbeidsmarkt voor vrouwen toegankelijker heeft gemaakt, zou gesteld kunnen worden dat vrouwen een drukker bestaan hebben gekregen in de afgelopen decennia. Dat kan het lezen van boeken en de tijd die daaraan besteed wordt, ondanks het enthousiasme voor literatuur dat gegroeid is onder vrouwen, negatief beïnvloeden. Om te onderzoeken welke invloeden de Tweede Feministische Golf heeft gehad op het leesgedrag van vrouwen, is het eerste gedeelte van dit onderzoek een inleidend element, waarin de ontwikkelingen die in Nederland plaatsvonden gedurende de Tweede Feministische Golf worden beschreven. (Hoofdstuk 1) Aan de hand van het boek *De Vrouw Beslist* van Vilan De Loo, beschrijf ik in het eerste hoofdstuk de belangrijkste ontwikkelingen in de twintigste eeuw op het gebied van de emancipatie van de vrouw in Nederland. Na deze korte introductie over de emancipatie en haar verloop in Nederland volgt een theoretisch element (Hoofdstuk 2). In het theoretische element schets ik, aan de hand van de theorie van Janet Saltzman-Chafetz uit haar boek *Gender Equity* over de voorwaarden van emancipatie, een kader creëer waarbinnen de gevolgen van de emancipatie van de vrouw voor het leesgedrag van vrouwen onderzocht en getoetst kunnen worden. Het vinden van een geschikte theorie over de emancipatie was niet eenvoudig. De meeste bundels, artikelen en boeken over de emancipatie van de vrouw zijn theoretisch gezien niet sterk en zijn opiniërend. Enerzijds houdt dat in dat er positie wordt gekozen tegen de 'seksualisering' die zou hebben plaatsgevonden gedurende de Tweede Feministische Golf, of de 'zeurderigheid van de vrouw' die 'nooit uitgeëmancipeerd raakte'. (De Telegraaf 30 oktober 1968, rubriek Hij & Zij) Anderzijds waren veel publicaties van vrouwen over de emancipatie van de vrouw felle, ongenueerde kanonnades tegen de 'overheersing' van de vrouw door de man. Uit de twee tegengestelde kampen blijkt wel hoe veel strijd er geleverd moet zijn voor de emancipatie van de vrouw. De theorie van Saltzman-Chafetz is echter uiterst geschikt voor dit onderzoek, omdat het een helder, niet met emotie doorspekt betoog is dat zich richt op de achtergronden en voorwaarden van emancipatie. Welke zaken moeten veranderen om de verhoudingen tussen mannen en vrouwen in de maatschappij gelijkwaardiger te maken? Wat zijn de 'triggers' van verandering? En wat zijn de gevolgen van de verandering van de verhoudingen tussen man en vrouw in de maatschappij? Vooral de laatste vraag is voor dit onderzoek zeer interessant, omdat de gevolgen van de emancipatie het leesgedrag van de vrouw zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden.

Na het theoretische gedeelte en het stellen van de hypothesen volgt een element (Hoofdstuk 3), waarin ik een kader schets aan de hand van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Het kader dat in het derde hoofdstuk geschetst wordt dient als ondersteuning en achtergrond van het empirische gedeelte van dit onderzoek (Hoofdstuk 4). De publicaties van het SCP over de vorderingen van de emancipatie in Nederland, *De Sociale Atlas van de Vrouw*, behandelen een aantal

onderwerpen die voor dit onderzoek van belang zijn. De ontwikkelingen die gedurende de Tweede Feministische Golf en in de jaren daarna plaatsvonden op het gebied van arbeid en inkomen van de vrouw, de herverdeling van onbetaalde arbeid tussen man en vrouw en de ideeën die heersen in de maatschappij over de verhoudingen tussen man en vrouw, zijn belangrijke pijlers voor de vorderingen van de emancipatie. Daarom besteed ik in hoofdstuk 3 uitgebreid aandacht aan deze onderwerpen.

In het vierde en laatste, empirische hoofdstuk beschrijf ik eerst de tendensen die zichtbaar zijn in het leesgedrag in uren per week besteed aan het lezen van boeken in Nederland gedurende de onderzoeksperiode. Vervolgens toets ik de hypothesen die gesteld zijn in het theoretisch kader (Hoofdstuk 2) door gebruik te maken van de data van de Tijdbestedingonderzoeken (TBO) van 1975, 1980, 1985, 1990, 1995 en 2000. Op deze manier probeer ik de ontwikkelingen die plaats hebben gevonden gedurende de Tweede Feministische Golf en in de jaren daarna te koppelen aan de veranderingen in het leesgedrag van vrouwen en te onderzoeken of die ontwikkelingen van invloed zijn op het leesgedrag van vrouwen.

Het doel van dit beschrijvende onderzoek is het in kaart brengen van de invloeden van de Tweede Feministische Golf op de positie van de vrouw in de samenleving en de gevolgen die de veranderde positie van de vrouw heeft voor het lezen van boeken. Zijn alle ontwikkelingen die gedurende de emancipatie hebben plaatsgevonden bevorderlijk geweest voor de positie van de vrouw in de samenleving? En hoever is de emancipatie gevorderd? Welke ontwikkelingen die ingezet zijn in de Tweede Feministische Golf zijn het sterkst van invloed op het besteden van tijd aan het lezen van boeken? Dit zijn vragen die in dit onderzoek behandeld en beantwoord worden op grond van historische en kwantitatieve analyses, om tot een gedegen en reëel beeld te komen over de relatie tussen de Tweede Feministische Golf en het aantal uren dat vrouwen per week besteden aan het lezen van boeken.

Historisch deel

De geschiedenis van de opkomst van emancipatie van de vrouw in Nederland.

Inleiding.

De geschiedenis van de opkomst van de emancipatie van de vrouw in Nederland is te verdelen in verschillende fasen. In de verschillende fasen, die onder de noemers Eerste Feministische Golf en Tweede Feministische Golf bekend zijn, is op verschillende wijze voor verschillende doelstellingen gestreden. Deze doelstellingen variëren van stemrecht voor de vrouw tot zelfbeschikkingsrecht, maar kennen een zelfde basisgedachte: het proces in gang zetten dat moet leiden tot gelijkwaardigheid van de seksen. Nu, in 2008, lijkt de gelijkwaardigheid tussen de seksen een normale zaak, maar tot 1955 was de vrouw 'wettelijk handelsonbekwaam'. (De Loo, 2005:6)

In de negentiende eeuw had de vrouw een beperkt bestaan met een daaraan verbonden, beperkt, takenpakket. De genoemde 'handelsonbekwaamheid' had vorm in wettelijke bepalingen. In 1887 werd grondwettelijk bepaald dat vrouwen niet mochten kiezen en niet gekozen mochten worden. Zelfs wanneer een vrouw voldeed aan de wettelijke bepaling die gold voor het bezitten van stemrecht, het betalen van belasting, werd zij daarvan uitgesloten. Daarnaast had de vrouw een sterk beperkte toegang tot onderwijs en genoot zij een veel lagere wettelijke bescherming dan de man. (De Loo, 2005: 16) Ook binnen het huwelijk was de positie van de vrouw ondergeschikt aan die van de man. Er bestond zodoende een wettelijke, maar ook een praktische ongelijkheid. Deze ongelijkheid riep bij meerdere vrouwen die uit de hogere sociale kringen kwamen ressentiment op. De positie die die vrouwen hadden door hun afkomst stelde ze, meer dan vrouwen uit lagere kringen, in staat te protesteren tegen de ongelijkheid tussen man en vrouw. Met de protesten ontstonden zogenoemde 'vroeg golven van emancipatie', die in de eeuw die volgde een proces ontketenden waarin protesten tegen ongelijkwaardigheid zich niet beperkten tot protesten van een enkeling, maar een breder maatschappelijk draagvlak hadden en een brede maatschappelijke emancipatie voorstonden.

Het ontstaan van onderscheid.

De westerse, hooggeïndustrialiseerde maatschappijen zijn voor een belangrijk deel gevormd door ontwikkelingen op technologisch gebied die maatschappelijke processen in gang zetten en veranderingen in verhoudingen tussen alle mogelijke strata tot gevolg hebben, zo ook tussen man en vrouw. Hoewel er tegenwerpingen bestaan tegen het 'technologisch determinisme', kan niet ontkend worden dat technologische ontwikkelingen van grote invloed zijn op de ontwikkeling van samenlevingen. In samenlevingen die niet geïndustrialiseerd zijn en gericht zijn op zelfvoorziening, wordt door antropologen en sociologen een veel lagere mate van onderscheid gevonden tussen verschillende leden van de samenleving. (Saltzman-Chafetz, 1990:112) Bij primitieve stammen is het zo dat vrouwen voor ongeveer de helft van het voedsel, in zekere zin vergelijkbaar met inkomen, zorgen. De mannen van de stam jagen en de vrouwen doen hun werk dichterbij huis. De fysieke verschillen tussen man en vrouw maken de man geschikter voor het jagen en de vrouw, die haar taak combineert met het zorg dragen voor de kinderen, geschikter voor het tuinieren en verzamelen. Er is sprake van gelijkheid en de verschillende inbreng wordt gedeeld. De verdeling van taken tussen man en vrouw gebaseerd op gelijkwaardigheid, veranderde met de opkomst van technologische hulpmiddelen die gebruikt werden bij de tuinbouw. De ploeg, een zeer zwaar instrument, was moeilijk hanteerbaar voor vrouwen en zo veranderde de taakverdeling tussen man en vrouw. Waar de vrouw eerst verantwoordelijk was voor het tuinieren en verzamelen, verdween de taak van het verzamelen en werd de taak van het verbouwen van groenten en fruit overgenomen door de man. Door de opkomst van nieuwe technologieën ontstond een sociale dynamiek die leidde tot de veranderde positie van de vrouw, die eeuwen lang, misschien zelfs millennia lang, in een, zoals wij dat nu beschouwen, ondergeschikte rol leefde ten opzichte van de man. De opkomst van de ploeg en irrigatie veranderde niet alleen de wijze waarop geproduceerd werd, maar ook de achtergronden van productie. Voor het eerst raakte productie gericht op het creëren van surplus voor handel in plaats van zelfvoorziening en ruil. Mede door de nieuwe productiemethoden raakten verhoudingen in agrarische samenlevingen sterk gestratificeerd. De elites eisten land op, verpachtten dat land en lieven belasting over de op hun land geproduceerde goederen, waardoor het surplus doorgaans eigendom werd van de landeigenaar. 'Agrarische samenlevingen zijn typisch de meest gestratificeerde samenlevingen van alle typen.' (Saltzman-Chafetz, 1990:112)(Lenski, 1966) De rol en status van de vrouw zijn daarop geen uitzondering en hebben een negatieve ontwikkeling ondergaan. De rol van de vrouw bestaat voornamelijk uit het baren en verzorgen van kinderen en het onderhouden van een moestuin. De overgang van een samenleving van jagers-verzamelaars naar een

agrarische samenleving met feodale structuur, heeft de positie van de vrouw sterk veranderd en haar status gereduceerd.

De industriële revolutie had een andere invloed op de status en rol van vrouwen in de samenleving. In de Verenigde Staten en Engeland werden vrouwen op grote schaal ingezet in textiel fabrieken, waardoor het werk dat vrouwen buitenshuis verrichtten ten opzichte van in de agrarische samenleving een veel groter aandeel van hun dagelijkse tijdsbesteding werd. Op het vasteland van Europa was daar aan het begin van de industriële revolutie door de grote populatie van mannelijke werknemers in de stedelijke gebieden veel minder sprake van. Wanneer de keuze bestond tussen het aannemen of behouden van een man of een vrouw, werd in het algemeen gekozen voor de man. (Saltzman-Chafetz, 1990:114) Aan het einde van de negentiende eeuw nam het aantal vrouwen dat in fabrieken werkte, zowel gehuwd als ongehuwd, toe. De arbeidsomstandigheden voor alle werknemers waren slecht gedurende die periode, maar voor vrouwen waren deze slechter dan voor mannen. Fabriekswerk werd gedaan door mensen uit de lagere klassen en hoewel de arbeidsomstandigheden zeer slecht waren, was de status van vrouwen die in de fabrieken werkten ten opzichte van hun mannelijke klassegenoten relatief hoger dan die van vrouwen op het platteland, omdat ze zorgden voor inkomsten. (Saltzman-Chafetz, 1990:114) Vrouwen uit de midden- en hogere klassen werkten vrijwel nooit, zeker niet als zij gehuwd waren.

Daar kwam in het begin van de twintigste eeuw verandering in. Door het algemene hogere opleidingsniveau dat ontstond in de geïndustrialiseerde samenlevingen, ontstonden er nieuwe taken die, volgens het heersende beeld van de rol van de vrouw in de samenleving, wel uitgevoerd konden worden door vrouwen. Hoewel de arbeid die de hoger opgeleide vrouwen uit de midden- en hogere klassen verrichtten meestal niet-betaalde arbeid was, betekende het een omslag in de waardering van de vrouw. Het feit dat de hoger opgeleide vrouwen uit de midden- en hogere klassen hun baan opgaven zodra ze trouwden, illustreert echter de marginaliteit van het veranderende 'geslachtsbewustzijn' ten aanzien van de rolverdeling van de man en de vrouw. De rol van de gehuwde vrouw bestond uit het baren en verzorgen van kinderen en het verrichten van alle huishoudelijke taken. Zij werd geacht zich buitenshuis niet uit te spreken over haar ambities op maatschappelijk vlak of politieke kwesties, omdat dat uitsluitend mannelijke domeinen waren. Toch vonden vrouwen uit de midden- en hogere klassen in de eerste helft van de twintigste eeuw manieren om zich buitenshuis te ontwikkelen. (Saltzman-Chafetz, 1990:115) De organisatorische kennis, het zelfvertrouwen en de invloed die vrouwen in die rollen opdeden zouden in de tweede helft van de twintigste eeuw belangrijke bagage vormen voor het emancipatieproces.

Eerste Feministische Golf.

'Individuals make choices, but institutional patterns shape the alternatives and make one choice more likely than another.' (Cynthia F. Epstein 1988: 99)

De Eerste Feministische Golf werd aangewakkerd door individuen die zich afzetten tegen de institutionele patronen die bestonden en door de mannelijke dominantie in zowel de huiselijke als de publieke sfeer in stand werden gehouden. De dominantie van de man was hen een doorn in het oog. De vrouw werd klein gehouden, mocht geen serieus werk verrichten en wanneer zij deelnam aan een debat was het gebruikelijk haar inbreng weg te lachen. De wens om deel te nemen aan debatten, om serieus werk te verrichten en een stem te krijgen in de vorm van een stembiljet was bij die individuen met baanbrekende ideeën en wilskracht, onder wie Wilhelmina Drucker (1847-1925), sterker dan de wijze waarop hun initiatieven werden ondermijnd door de 'institutionele patronen' en bewuste acties tegen de opkomst van de vrouw. De vrouw werd uitgesloten van kiesrecht en het recht gekozen te worden in 1887. Zeven jaar later werd de 'Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht' opgericht door onder andere Wilhelmina Drucker. Zij was naast medeoprichter van de 'Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht' oprichter van het tijdschrift 'Evolutie' en van de 'Vrije Vrouwenvereeniging'. (De Loo, 2005: 17)

In het laatste decennium van de negentiende eeuw ontstonden meer verenigingen en groepen die de emancipatie van de vrouw op verschillende maatschappelijke vlakken wilden bevorderen. Daaronder waren 'Het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid', de 'Algemene Nederlandsche Dienstbodenbond' en de 'Nationale Vrouwenraad'. Een belangrijke gebeurtenis in dat kader was de 'Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid' (1898) in Den Haag, die een grote diversiteit aan vrouwelijke arbeidsmogelijkheden toonde en waar lezingen werden gegeven en congressen werden gehouden over vrouwenarbeid. Eén van de belangrijkste bezoekers van de tentoonstelling was Koningin Wilhelmina, die twintig jaar na de tentoonstelling de wet zou ondertekenen die gelijke stemrechten aan mannen en vrouwen toekende. (De Loo, 2005: 21) Met de introductie van de omstreden gelijkheid van stemrecht voor mannen en vrouwen vond een grote doorbraak plaats op staatsrechtelijk vlak, maar in de praktijk was de gelijkwaardigheid van man en vrouw een droom voor de toekomst.

Tweede Feministische Golf.

'Eindelijk wordt de vrouw losgekoppeld van de konijnen.' (Joke Kool-Smit, 1984:31)

De Tweede Feministische Golf heeft in Nederland, zo wordt aangenomen, zijn oorsprong in 1967 met het verschijnen van het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Kool-Smit. (De Loo, 2005:48)

Tussen het aanbreken van de Tweede Feministische Golf en het eindigen van de Eerste Feministische Golf zijn er een aantal gebeurtenissen die niet tot een van beide golven gerekend worden in verband met de periode waarin zij plaatsvinden, maar van groot belang zijn geweest voor de emancipatie van de vrouw in Nederland. Vóór 1955 was het gebruikelijk een vrouw te ontslaan op het moment dat ze trouwde. Voor ambtenaren was deze regeling vastgelegd in het 'verbod op betaalde arbeid voor de vrouwelijke ambtenaar'. Juriste en Tweede Kamer-lid Corry-Tendeloo verzette zich tegen deze regeling en werd door het parlement in het gelijk gesteld met de aanneming van haar 'Motie Tendeloo', die een einde maakte aan de regeling. Een jaar later leidde haar inzet voor de rechten van de vrouw tot de wettelijke status 'handelsbekwaam' van de vrouw. De handelsbekwaamheid bood de vrouw een nieuwe status in binnen het huwelijk. (De Loo, 2005:31)

Een andere, zeer belangrijke, ontwikkeling die de status van de vrouw binnen het huwelijk veranderde was de opkomst van 'de pil' in 1962. Het nieuwe anticonceptiemiddel bood de vrouw een instrument om niet meer afhankelijk te zijn van de beheersing van de ejaculatie van de man en zodoende haar mogelijke zwangerschap te reduceren tot niet-zwangerschap.

In 'Het onbehagen van de vrouw' schetst Kool-Smit een beeld van de verhoudingen tussen man en vrouw zoals zij die ziet in 1967, gebaseerd op haar eigen ervaringen en teleurstellingen, maar ook een perspectief voor de toekomst. Zij beschouwt de arbeid/zorgverhouding zoals die bestaat in 1967 als disfunctioneel ('verspilling van menselijk potentieel' (Kool-Smit, 1984:23)) en suggereert een dertigurige werkweek voor zowel de man als de vrouw; een progressief beeld. (Kool-Smit, 1984:41) Daarbij dicht zij 'de pil' een belangrijke rol toe en vindt ze dat er een goede abortuswetgeving moet komen, zodat de vrouw niet per definitie, maar slechts bij keuze kinderen baart. (De Loo, 2005:50)

'...als wij ergens ongenueanceerd feminisme nodig hebben dan is het hier. Want als er sprake is van klassejustitie op grote schaal, van systematische discriminatie jegens een bepaalde bevolkingsgroep, als ergens de vrouw als onmondig wezen wordt beschouwd, dan is het op het gebied van de abortuswetgeving'. (Kool-Smit, 1984: 29)

Op Kool-Smit's artikel komen vele reacties van vrouwen die zich herkennen in de teleurstellingen en ergernissen die hen zo 'onbehagen'. Er is een aanzienlijk maatschappelijk draagvlak voor de oproep tot actie die Kool-Smit in de laatste pagina's van haar artikel plaatst en hoewel de 'actie' zich in de eerste jaren na het verschijnen van het artikel nog beperkt tot het opbouwen en structureren van organisaties met als doelstelling de emancipatie van de vrouw en het uitbrengen van publicaties met hetzelfde thema en motief, kwamen er in de loop van de jaren '70 en '80 meer en krachtiger acties. Met de opkomst van de organisaties en acties kwam er ook een maatschappelijke tegenbeweging op, en daarmee ontstond een maatschappelijk debat. De vrouw kon niet meer weggedrukt en genegeerd worden in haar verlangen naar economische zelfstandigheid, status, maatschappelijke mogelijkheden en zelfbeschikking. De meest invloedrijke organisatie met als doel de emancipatie van de vrouw is Man-Vrouw-Maatschappij (MVM), opgericht in 1968. Typische tegenwerpingen tegen de doelstellingen van MVM waren te vinden in het 'rechtse' dagblad *De Telegraaf*, dat een podium bood aan de criticasters van het feminisme en de emancipatie. De mannen die betrokken waren bij MVM werden afgeschilderd als 'slap' en 'pantoffelheld', de vrouwen zouden 'ergens last van hebben' en 'nooit uitgeëmancipeerd raken'. (De Telegraaf 30 oktober 1968, rubriek Hij & Zij) Dat de vrouwen ergens last van hadden is helder. Zij hadden last van de beperkte mogelijkheden die voor hen bestonden en wilden dat veranderen. In 1974 werd hun wens voor het eerst gesteund door de overheid die de emancipatie van de vrouw in dat jaar op de politieke agenda plaatste door het instellen van de Emancipatie Commissie. De doelstelling van deze commissie was het adviseren van de regering ten aanzien van de te stellen doelen en de in te zetten middelen om die doelen te bereiken. Dat MVM zo succesvol was, is vooral te danken aan de voortdurende politieke lobby die ze voerden. Een tegenhanger op dat gebied, maar met dezelfde doelstellingen als MVM, was Dolle Mina. Dolle Mina was een actiegroep die met korte, felle acties veel meer gericht was op de actualiteit. De combinatie van de verschillende werkwijzen van actiegroepen leidde tot een groter bereik bij het publiek, maar naarmate de jaren vorderden ook steeds vaker tot ideologische discrepanties, en uiteindelijk tot het wegebben van de Tweede Feministische Golf.

De huidige situatie volgens Emancipatie monitoren.

Sinds 1974 heeft de overheid een emancipatiebeleid, dat gericht is op een aantal kernpunten die de emancipatie moeten bevorderen en waarop emancipatie getoetst kan worden. In het empirische onderzoeksgedeelte zal ik dieper ingaan op de cijfers en de trends die de cijfers zichtbaar maken. In deze paragraaf beschrijf ik de huidige situatie zoals geschetst in de meest recente emancipatiemonitor uit 2006. Daarin komen verschillende onderwerpen aan bod die direct aansluiten op de theorie van Saltzman-Chafetz en een goed beeld geven van de vorderingen op emancipatoir gebied in de Nederlandse samenleving.

Wat blijkt uit de gegevens in de emancipatiemonitor 2006 is dat de emancipatie gestaag vordert, maar nog altijd niet volledig is. De traditionele rolverdeling tussen man en vrouw verdwijnt, maar er is op alle punten waarop emancipatie getoetst kan worden ongelijkheid.

De vrouw werkt vaker dan in het verleden, maar de stijging van het aantal werkende vrouwen is volledig toe te schrijven aan deeltijdwerk. Daarnaast is de beloning van arbeid nog altijd niet gelijk voor dezelfde functie. In alle in de emancipatiemonitor onderscheiden werkvelden is het loon van de vrouw ten opzichte van de man lager. Vrouwen bekleden veel minder vaak hoge posities dan mannen, ook dat geldt voor alle werkvelden. Daarnaast blijkt dat de horizontale segregatie van arbeid, ook wel bekend als de 'Glazen Muur', verre van verdwenen is. Vooral in de zorgsector en het onderwijs zijn vrouwen goed vertegenwoordigd, maar in andere werkvelden zijn zij ondervertegenwoordigd. De vrouw neemt met 65 % van de besteedde tijd aan zorgtaken, tegen 35% door de man, ruimschoots het grootste deel van de zorgtaken op zich.

Wat blijkt uit de gegevens in de emancipatiemonitor 2006, is dat zeker een ontwikkeling gaande is op emancipatoir gebied, maar dat er nog geen sprake is van gelijkwaardigheid tussen man en vrouw en er nog voldoende doelen zijn die in de komende jaren nagestreefd moeten worden.

Hoopgevend zijn op dat gebied de progressieve opvattingen die in de samenleving heersen ten aanzien van betaalde arbeid van de vrouw, die een belangrijke indicator zijn voor de vordering van het emancipatieproces. (Emancipatiemonitor 2006:95)

Theoretisch deel

'De meeste moeilijkheden op dit terrein zijn niet met juridische middelen op te lossen.' (Kool-Smit, 1984:39)

Inleiding.

De gelijkwaardigheid van de seksen is, zoals blijkt uit het voorgaande, geen vanzelfsprekendheid. De geschiedenis toont aan dat er bepaalde processen en handelingen zijn die de emancipatie van de vrouw bevorderen. De theorie die ik gebruik om deze processen in kaart te brengen en om te zetten in hypothesen over het leesgedrag van de vrouw in relatie tot de emancipatie van de vrouw in Nederland, is de theorie van Janet Saltzman-Chafetz over de gelijkwaardigheid van geslacht in een gegeven samenleving. Ik gebruik haar theorie om verschillende redenen. Allereerst maakt zij een onderscheid tussen verschillende niveaus van analyse en integreert die niveaus, waardoor een compleet beeld ontstaat van de wijze waarop emancipatie tot stand komt. Ten tweede blijkt uit de vorm die de emancipatiemonitoren hebben, dat de punten die Saltzman-Chafetz aanwijst als belangrijkste elementen in de emancipatie theoretisch gezien zeer goed aansluiten op de 'sociale atlas van de vrouw' en de emancipatiemonitoren. De 'sociale atlas van de vrouw' en de emancipatiemonitoren spelen een belangrijke rol in mijn onderzoek en de overeenkomsten tussen Saltzman-Chafetz' theorie, de databestanden van het tijdsbestedingonderzoek die ik gebruik voor het empirische gedeelte van dit onderzoek en de emancipatiemonitoren, hebben tot mijn keuze voor haar theorie geleid. Bovendien zijn veel van de boeken, essays en theorieën over de emancipatie geschreven met als uitgangspunt politieke en ideologische opinies, waardoor ze voor mijn onderzoek geen waarde hebben. De theorie van Saltzman-Chafetz heeft geen politieke of ideologische inhoud, hoewel politiek en ideologie als elementen in de emancipatie wel aan bod komen. Haar theorie gaat uit van een dynamiek op verschillende niveaus in de samenleving, te weten micro-, meso-, en macroniveau, met betrekking tot de emancipatie van de vrouw. Zij stelt dat op alle verschillende niveaus factoren een rol spelen in het stabiel blijven van een situatie, dan wel het veranderen van een situatie. Saltzman-Chafetz bepleit dat niet alle factoren even belangrijk zijn in het veranderen van een situatie, maar dat als enkele elementen een andere invulling krijgen er een dynamiek van verandering ontstaat, waardoor uiteindelijk een nieuwe situatie ontstaat waarin alle elementen veranderen. Om de theorie in een toetsbaar pakket hypothesen met de daartoe behorende variabelen om te zetten, zet ik eerst haar theorie uiteen, om vervolgens te verklaren welke elementen uit haar theorie de elementen zijn die grootschalige verandering teweegbrengen en daardoor het meest geschikt zijn om te gebruiken in mijn onderzoek.

De achtergronden van de theorie.

De theorie van Saltzman-Chafetz is een tamelijk complexe, gelaagde theorie, waarin zij poogt de verschillende niveaus van analyse te integreren, om zo tot een compleet beeld te komen van de wijze waarop emancipatie vorm krijgt en welke factoren de belangrijkste zijn in dat proces. Er zijn vele onderzoekers geweest, behorend tot een veelvoud aan stromingen, die hebben geprobeerd de emancipatie van de vrouw in kaart te brengen. Zij richtten zich vooral op het beeld van de vrouw in de samenleving, de factoren die een rol speelden in de ontwikkeling van dat beeld en hoe dat beeld van de vrouw in de samenleving vervolgens stabiel blijft. De theorie van Saltzman-Chafetz is een reactie op die verschillende theorieën. Zij vindt dat de theorieën teveel gericht zijn op het beeld dat heerst van de vrouw en de gevolgen daarvan voor de situatie van de vrouw in de samenleving. Ondanks het feit dat zij de theorieën, waarop haar geïntegreerde theorie een reactie is, gebrekkig vindt is het belangrijk te weten wat de ideeën zijn die , omdat ze een grote invloed hebben op de wijze waarop haar theorie vorm krijgt. De stromingen die in de geschiedenis van onderzoek naar emancipatie een rol hebben gespeeld zal ik hier kort weergeven.

Marxistisch-Feministische Theorie:

De Marxistisch-Feministische Theorie richt zich op de wijze waarop, binnen een kapitalistische samenleving, de vrouw haar onderdrukte positie behoudt ten opzichte van de man. Deze onderdrukking krijgt vorm door twee typische aspecten van het kapitalisme. Het kapitalisme richt zich op het creëren van een zo groot mogelijk surplus, waarin de vrouw ook deelneemt in het arbeidsproces. Om een zo hoog mogelijke winst te genereren is het zelfs aantrekkelijk om de vrouw deel te laten nemen in het arbeidsproces, omdat haar loon lager is dan dat van de man. Doordat de vrouw minder verdient dan de man blijft de vrouw afhankelijk van de inkomsten van de man en blijven de verhoudingen tussen man en vrouw, en daarmee de onderdrukking van de vrouw, stabiel. (Saltzman-Chafetz, 1990:20)

Meso-Structurele Theorie:

De Meso-Structurele Theorie bepleit dat de verschillen in houding en gedragingen tussen man en vrouw worden gecreëerd door de verschillende, ongelijke rollen die ze vervullen in de maatschappij. Het gevolg daarvan is dat de maatschappelijke rollen verschillend worden verdeeld op basis van geslacht en daarmee de vrouw benadelen. (Saltzman-Chafetz, 1990:21)

Micro-Structurele Theorie:

De Micro-Structurele Theorie richt zich op de verhoudingen tussen man en vrouw op microniveau en gaat er vanuit dat de mate waarin een vrouw afhankelijk is van haar man op materieel gebied, bepaalt in hoeverre zij ondergeschikt is aan zijn ideologie. De Micro-Structurele Theorie is gebaseerd op het principe van uitwisseling van materiële en immateriële zaken, om een gelijkwaardige balans te creëren. (Saltzman-Chafetz, 1990:22)

Feministische Neo-Freudiaanse Theorie:

De Feministische Neo-Freudiaanse Theorie stelt dat, doordat vrouwen in het systeem van differentiatie op basis van geslacht in de meeste gevallen het opvoeden en verzorgen van kinderen als taak hebben, jongens in hun kinderjaren een (onderbewuste) antipathie ten opzichte van vrouwen en sociaal gedrag ontwikkelen. Het gevolg daarvan is dat de sociale en maatschappelijke mechanismen die ten grondslag liggen aan de differentiatie op basis van geslacht sterker worden. Daardoor ontstaat er een grotere differentiatie op basis van geslacht. (Saltzman-Chafetz, 1990:24)

Socialisatie Theorie:

De Socialisatie Theorie stelt dat kinderen gedurende het opgroeien bekend raken met de concepten 'man' en 'vrouw' en de waarden en normen die daar in een gegeven maatschappij aan toegekend worden. Ouders voeden kinderen op aan de hand van het sociale onderscheid tussen jongens en meisjes. Kinderen nemen die normen en waarden over, omdat dat een logische vorm van goed gedrag is. Zo 'socialiseren' opgroeiende kinderen en worden de normen en waarden aan hen doorgegeven. (Saltzman-Chafetz, 1990:25)

'Everyday Life' Theorie:

De 'Everyday Life' Theorie stelt dat mensen in het dagelijks leven constant bezig zijn met het bevestigen van de eigen identiteit. Het onderscheid tussen mannen en vrouwen is een van de belangrijkste in onze maatschappij en daardoor wordt gedrag sterk verdeeld op basis van dat onderscheid. Wanneer een mens de eigen identiteit in het dagelijks leven bevestigt, ligt voor de hand dat een van de meest primaire onderscheiden, dat tussen man en vrouw, veelvuldig wordt gebruikt om die identiteit te bevestigen. Vervolgens zal de persoon daarnaar handelen, waardoor de concepten van man en vrouw in het denken van het individu kristalliseren als uiteen liggende ideeën. (Saltzman-Chafetz, 1990:26)

Al deze theorieën herbergen belangrijke elementen, maar zijn volgens Saltzman-Chafetz niet gericht op hoe verandering plaatsvindt in een op geslacht gebaseerd onderscheid in een samenleving en niet

doelmatig wat betreft onderzoekbaarheid. (Saltzman-Chafetz, 1990:12) Om een completere, beter toetsbare theorie te creëren heeft zij allereerst een theorie van stabiliteit ontwikkeld, waarin de elementen uit de hierboven beschreven theorieën verwerkt zijn. Die theorie van stabiliteit heeft dezelfde theoretische constructie als die van verandering maar heeft op een aantal kernpunten een andere invulling. De punten die, wanneer zij een andere invulling krijgen, leiden tot grootschalige verandering in een op geslacht gebaseerde differentiatie in een samenleving zijn volgens Saltzman-Chafetz de 'triggers' van emancipatie en daarmee de kernpunten van haar theorie.

De kerntheorie: begrippen.

De theorie van Chafetz is opgebouwd aan de hand van een aantal theoretische begrippen. Deze begrippen zijn, gezien de aard van de wijze waarop de theorie is opgebouwd, met elkaar verbonden, maar liggen qua niveau van analyse soms ver uiteen. Deze begrippen zijn in essentie neutraal en beschrijvend. In de latere uitwijdingen over de theorie zal blijken dat niet alle elementen in werkelijkheid, wanneer zij geplaatst worden in een samenleving waar onderscheid wordt gemaakt op basis van geslacht, neutraal zijn. Er is sprake van een categoriale opbouw van begrippen en concepten, behorende bij micro-, meso-, en macroniveau. Om de theorie inzichtelijk te maken zal ik hier de belangrijkste begrippen kort uiteenzetten.

'Gender' :

'Gender' heeft geen betrekking op de biologische verschillen tussen man en vrouw, maar op de sociaal-culturele verschillen die worden toegekend op basis van het verschil van geslacht.

'Gender System':

'Gender System' heeft betrekking op al het sociale leven en de wijze waarop het geslacht bepalend is voor de sociale status van een individu in een maatschappij. Het gender systeem is een systeem waarin een van de belangrijkste sociale onderscheiden die gemaakt worden het onderscheid op basis van geslacht is.

'Gender Stratification':

De mate waarin een samenleving gestratificeerd is op basis van geslacht heeft betrekking op de toegang die de leden van die samenleving hebben tot de middelen en posities in die samenleving, gebaseerd op geslacht. In een samenleving die een lage gender stratificatie heeft, is de toegang tot de middelen en posities voor beide geslachten vrijwel gelijk. In een samenleving met een hoge

gender stratificatie is de toegang tot middelen en posities ongelijk, in het nadeel van de vrouw ten opzichte van de man.

'Gender Differentiation' en 'Engenderment':

Gender differentiatie houdt in dat mannen en vrouwen verschillende kwaliteiten hebben. Dit betekent niet noodzakelijk dat er een ongelijkheid bestaat tussen man en vrouw, maar dat volgens de ideeën die in een samenleving gelden verschillende eigenschappen worden toegekend op basis van geslacht. Het toekennen van specifieke geslachtsgebonden eigenschappen vindt plaats op grond van 'engenderment', een proces waarin vanuit opvoeding en sociale gedragingen die in een samenleving als gebruikelijk worden beschouwd voor een bepaald geslacht een standaardattitude wordt ontwikkeld.

'The Gender Division of Labor':

De 'gender division of labor' houdt in dat arbeid verdeeld wordt tussen man en vrouw op basis van geslacht. Mannen en vrouwen hebben beide specifieke taken die maatschappijbreed toegekend worden aan de man, of juist aan de vrouw. Vrouwen zijn veelal verantwoordelijk voor het opvoeden van kinderen, het bereiden van voedsel en huishoudelijk werk. Mannen zijn veelal verantwoordelijk voor werk buitenshuis. De mate waarin de geslachtsgebonden werkgebieden elkaar overlappen variëren per situatie en per samenleving.

'Power and Authority':

In iedere samenleving waarin sprake is van stratificatie is sprake van een machtsverdeling en een machtsverhouding. Macht kan worden beschouwd als de mate waarin een individu of een groep zijn wil kan opleggen aan anderen en daarvoor de middelen heeft. In een samenleving waar sprake is van gender stratificatie is de macht verdeeld op basis van geslacht. De macht ligt theoretisch gezien niet noodzakelijk bij de man, maar in de praktijk meestal wel. De achtergronden van deze machtsongelijkheid zijn een combinatie van toegang tot middelen die de afhankelijkheid van de vrouw ten opzichte van de man in stand houden, zoals de lagere beloning voor arbeid buitenshuis, en de continuering van de verhoudingen doordat de elite posities binnen een samenleving door processen als 'engenderment' en de 'gender division of labor' worden toebedeeld aan de man.

'Gender Social Definitions':

'Gender social definitions' hebben betrekking op de sociale definities die bestaan ten aanzien van geslacht in een samenleving. 'Gender social definitions' kennen verschillende lagen. De grootste, overkoepelende laag is de gender ideologie. De ideologie wordt gevoed door bijvoorbeeld religieuze

ideeën die heersen in een samenleving, of door opvattingen over de biologische verschillen tussen man en vrouw. Gender ideologie is een maatschappelijke leidraad om de verschillen tussen man en vrouw in een samenleving te legitimeren.

De uit de gender ideologie voortvloeiende 'gender normen' vormen de tweede laag die behoort tot de 'gender social definitions'. De gender normen zijn het pakket verwachtingen, al dan niet wettelijk vastgelegd, die gelden voor leden van de samenleving en de rollen die zij daarin vervullen gebaseerd op geslacht.

De derde laag van 'gender social definitions' zijn de gender stereotypen, die voortvloeien uit de gender ideologie en de gender normen. Gender stereotypen concretiseren de gender ideologie en de gender normen in een op geslacht gebaseerd model van handelen.

'Gender social definitions' variëren per samenleving op twee punten: hoe groot het maatschappelijk draagvlak is voor de definities en de mate waarin mannen en vrouwen als anders worden beschreven in de definities.

'Micro-Definitional Power':

'Micro-Definitional Power' heeft betrekking op de relaties tussen man en vrouw op microniveau. Welk gedrag van de vrouw ten opzichte van de man is gepast, gezien haar sociale status en haar economisch afhankelijke positie? En in hoeverre heeft die afhankelijkheidsrelatie invloed op interpersoonlijk gedrag? Wat zijn daarvan de gevolgen voor de ideeën die heersen in de huiselijke sfeer?

Alle hierboven beschreven begrippen vormen de bouwstenen van Saltzman-Chafetz' theorie over stabiliteit en verandering in een maatschappij waar geslacht een belangrijke rol speelt in de differentiatie en stratificatie van sociaal-culturele rollen en mogelijkheden. Zij bepleit dat er een dynamiek van verandering kan ontstaan vanuit een stabiele situatie wanneer een aantal van de begrippen en de daarbij behorende reële situaties een andere invulling krijgen. Een theorie van stabiliteit is in essentie namelijk een theorie van verandering, omdat het juist die variabelen blootlegt die stabiliteit veroorzaken, en daarmee de richtpunten voor verandering. (Saltzman-Chafetz, 1990:17) Deze verandering kan vorm krijgen vanuit verschillende achtergronden, zoals maatschappelijke druk of sociaaleconomische noodzaak. Om de dynamiek van verandering helder te kunnen schetsen, zal ik allereerst een deel van dit hoofdstuk wijden aan de stabilisering van de situatie van differentiatie en stratificatie op basis van geslacht, om vervolgens de elementen die de dynamiek van verandering in gang zetten te behandelen en daar dieper op in te gaan.

De stabiele situatie: het in stand houden van ongelijkheid.

Er is geen enkel geval bekend waarin een 'gender stratification system' per definitie de man benadeelt. (Saltzman-Chafetz, 1990:12)

In de theorie van stabiliteit, waarin ongelijkwaardigheid op basis van geslacht wordt gecontinueerd, spelen de verschillende, hierboven beschreven, begrippen allemaal een rol op verschillende niveaus van analyse. De verschillende niveaus van analyse staan in een direct verband met elkaar en beïnvloeden elkaar. Het proces waarin de stabilisering vorm krijgt is theoretisch gezien dan ook tamelijk complex. De invloeden op macroniveau van analyse werken door in het microniveau van analyse en omgekeerd geldt dat ook. Om tot een geïntegreerd beeld te komen van het proces waarin stabiliteit ontstaat behandel ik eerst de afzonderlijke gebieden van analyse en zal ik aan het einde van dit gedeelte de relaties tussen de niveaus behandelen.

Een van de elementen die behoren tot het macroniveau van analyse is de op geslacht gebaseerde verdeling van huishoudelijk werk en werk buitenshuis, de 'gender division of labor'. De verdeling van huishoudelijk werk en werk buitenshuis houdt in een stabiele situatie in, dat de vrouw het grootste gedeelte van het huishoudelijke werk doet en de man het grootste gedeelte van het werk buitenshuis. (Saltzman-Chafetz, 1990:50-51) Dat is de meest theoretische beschouwing van de 'gender division of labor'. In de praktijk zijn er een aantal andere aspecten van de verdeling van werk op basis van geslacht. In Nederland kennen we begrippen als de Glazen Muur en het Glazen Plafond (Emancipatiemonitor 2008), die respectievelijk inhouden dat er typische mannen- en vrouwenberoepen zijn en dat de toegang voor vrouwen tot elite- en topfuncties beperkt is. Deze verdeling met beperkte toegang voor de vrouw tot elite- en topfuncties en typische mannen- en vrouwen beroepen gecombineerd met de verdeling van huishoudelijke taken en werk buitenshuis heeft tweeledige gevolgen. Doordat de beloning van werk buitenshuis vele malen groter is dan de beloning voor huishoudelijk werk, als die er al is, is de vrouw afhankelijk van de inkomsten van de man. Daarnaast betekent de beperkte toegang van de vrouw tot elite- en topfuncties dat de vrouw voor verandering in die beperkte toegang afhankelijk is van overwegend door mannen gevormde besluiten. (Saltzman-Chafetz, 1990:53-55)

De economische afhankelijkheid van de vrouw ten opzichte van de man en de eliteposities die door mannen beheerst worden, maken dat de man degene is die definieert wat werkelijk is, wat 'normaal' is. De man beheerst zodoende de invulling van de ideologie en de daaruit voortvloeiende normen en stereotypen en deze worden continue bevestigd in de werkelijkheid. Socialisatie- en 'engenderment' theorieën bepleiten dat in een stabiele situatie het beeld dat heerst van de sociaal-culturele rolverdeling tussen man en vrouw wordt doorgegeven aan volgende generaties, doordat sociaal gepast gedrag wordt aangeleerd en overgenomen.

De analyse op microniveau richt zich op de individuele situatie van de vrouw ten opzichte van de man. Het microniveau kan niet los gezien worden van de invloeden van het macroniveau van analyse. De overkoepelende ideologie en de 'gender division of labor' hebben een sterke invloed op de elementen die op microniveau een rol spelen. Zo betekent de 'gender division of labor' op macroniveau dat de vrouw het grootste deel van de huishoudelijke taken op zich neemt in de individuele situatie. Gevolg daarvan op macroniveau, de grotere inkomstenstroom gegenereerd door de man, is de afhankelijkheid van de vrouw op microniveau van die inkomstenstroom. De implicaties, voor de individuele situatie van de vrouw ten opzichte van de man, van de afhankelijkheid die ontstaat door de scheve verhoudingen tussen werk buitenshuis en huishoudelijke taken en het verschil in beloning daarvoor, zijn dat de man de definities van gepast gedrag in de huiselijke sfeer bepaalt.

Stabiliteit krijgt zodoende vorm op alle niveaus van analyse en wanneer deze niveaus geïntegreerd worden blijkt dat het systeem niet doorbroken wordt, omdat daarvoor de materiële en immateriële middelen niet aanwezig zijn bij de vrouw. Zij kan zich eenvoudigweg niet onttrekken aan de definities en situaties zoals ze zijn, omdat ze de middelen en mogelijkheden ontbeert om een eigen invloed te creëren. De man beheerst zowel op microniveau als op macroniveau de invloed te definiëren wat werkelijkheid is. Op macroniveau heeft de man die invloed doordat mannen de eliterollen grotendeels innemen en op microniveau doordat mannen de grootste inkomstenstroom genereren en daardoor een afhankelijkheidsrelatie ontstaat tussen man en vrouw.

Een dynamiek van verandering: naar gelijkwaardigheid van geslacht.

Vanuit de theorie van stabiliteit kan met het veranderen van de invulling van een aantal elementen een dynamiek van verandering ontstaan. In het proces waarin deze dynamiek van verandering vorm krijgt zijn, zo bepleit Saltzman-Chafetz, een aantal elementen de 'trigger' die verandering op alle vlakken van ongelijkwaardigheid van geslacht inzetten. Sommige elementen, zoals gender ideologie en stereotypen van vrouwen in de samenleving, zullen niet uit zichzelf veranderen, maar zijn eerder het gevolg van veranderingen op andere vlakken. Om duidelijk te maken welke elementen de 'triggers' zijn van verandering, en daarmee de belangrijkste elementen uit de theorie van Saltzman-Chafetz zijn voor mijn onderzoek, behandel ik in dit gedeelte eerst de afzonderlijke elementen en hun invloed op de verandering in ongelijkwaardigheid van geslacht en vervolgens de relaties tussen de verschillende elementen.

'Engenderment' Theorie:

Sinds het einde van de jaren zestig, gelijktijdig met het opkomen van het feminisme, vinden onderzoeken plaats naar de wijze waarop genderconcepten in de maatschappij zijn ontstaan en worden doorgegeven aan volgende generaties, de zogenaamde 'engenderment' theorieën. Tot de vroege feministische onderzoeksstromingen behoren de Neo-Freudiaanse school en de socialisatie theoretici, waarop de theorie van Chafetz een reactie is. De ideeën die ten grondslag liggen aan de theorieën van de Neo-Freudiaanse school en de socialisatie theoretici zijn afwijkend van elkaar, maar zijn beide gestoeld op de gedachte dat er in de kinderjaren een zelfbeeld wordt geconstrueerd aan de hand van genderideologie, genderstereotypen, en gendernormen, waardoor ongelijkwaardigheid van geslacht in stand blijft. (Saltzman-Chafetz, 1990:100) De beide stromingen richtten zich dan ook op het veranderen van de patronen die in de kinderjaren werden aangeleerd. Zij richtten hun onderzoek op de wijze waarop genderideologie en genderstereotypen in films, boeken en televisieprogramma's verweven waren, op de wijze waarop genderideologie en genderstereotypen in het onderwijs worden doorgegeven. (Saltzman-Chafetz, 1990:101) De veronderstelling die in al deze onderzoeken een zeer belangrijke plaats inneemt, is dat de constructie van het zelfbeeld in de kinderjaren plaatsvindt en wordt meegenomen in de rest van het leven. Theoretisch beschouwd biedt die veronderstelling geen ruimte voor verandering. Volwassenen die in hun kinderjaren al zijn voorzien van een zelfbeeld dat gebaseerd is op genderstereotype gedrag kunnen alleen een genderstereotype beeld doorgeven aan de volgende generatie. Bovendien schrijven de beide onderzoeksscholen de constructie van het zelfbeeld volledig toe aan de kinderjaren, wat een sterke overwaardering van die korte periode in een mensenleven lijkt. Niettemin zijn genderideologie, gendernormen en genderstereotypen van invloed op de ontwikkeling van een kind, maar hebben theoretisch en empirisch gezien weinig waarde voor mijn onderzoek. Het veranderen van de vorming in de kinderjaren zal eerder een gevolg zijn van veranderingen op andere vlakken in de emancipatie. Bovendien ga ik in dit onderzoek niet in op de genderideologie, gendernormen en genderstereotypen die inhoudelijk voorkomen tijdens het lezen in de kinderjaren, maar slechts op de duur van het lezen onder invloed van een veranderend takenpakket van de vrouw gedurende de Tweede Feministische Golf. Daarom baseer ik geen van de hypothesen in mijn onderzoek op de theorie van socialisatie en 'engenderment'.

'Gender Social Definitions':

'Gender social definitions' vormen goedbeschouwd het maatschappelijk bewustzijn ten aanzien van geslacht. Om verandering in te zetten in de sociale definities ten aanzien van geslacht, moet het bewustzijn op dat vlak dus veranderen. De belangrijkste idee van de stroming van activisten die het bewustzijn ten aanzien van geslacht willen veranderen, is dat de onderwaardering van vrouwen en vrouwelijke eigenschappen en de positieve waardering van mannen en mannelijke eigenschappen in sociale definities leiden tot een samenlevingsstructuur die ongelijkwaardigheid van geslacht in de maatschappij groter maakt. (Saltzman-Chafetz, 1990:103) De invloed van sociale definities op de wijze waarop ongelijkwaardigheid op basis van geslacht vorm krijgt in de samenleving is aanwezig en groot. Sociale definities spelen een belangrijke rol in het behoud en de legitimatie van ongelijkwaardigheid van geslacht. (Saltzman-Chafetz, 1990:103) Veranderende sociale definities zijn echter niet de 'trigger' van de verandering, maar eerder een gevolg van veranderingen op andere gebieden in het emancipatieproces. Zolang vrouwen niet de immateriële en materiële middelen hebben om zelf invloed uit te oefenen op de sociale definities door gedragingen die veranderingen in de sociale definities veroorzaken, blijven mannen in staat de definities te stellen en het gendersysteem stabiel te houden. (Saltzman-Chafetz, 1990:104) Voordat de definities veranderen moeten er dus andere dingen veranderen, waardoor de definities zullen worden bijgesteld aan de hand van de nieuwe maatschappelijke patronen.

'I conclude that, to the extent that women and/or men in substantial numbers begin to behave in ways that traditional gender definitions define as inappropriate, those definitions will begin to justify the new reality.' (Saltzman-Chafetz, 1990:105)

Daarom geldt voor 'gender social definitions' dat het geen geschikt concept is voor mijn empirisch onderzoek. Daarnaast is er geen theorie die stelt dat 'gender social definitions' het lezen voor vrouwen of mannen juist bevorderen of tegengaan. Niettemin zijn de 'gender social definitions' van groot belang in het proces van emancipatie. In de meest recente edities van de emancipatiemonitoren wordt in een kwalitatief deel aandacht besteed aan de ideeën die in de samenleving bestaan over de emancipatie van de vrouw in Nederland. Om de tendens te schetsen die gedurende de onderzoeksperiode van dit onderzoek op het gebied van sociale definities zichtbaar is zal ik in het volgende hoofdstuk, waarin de emancipatiemonitoren aan bod komen, aandacht besteden aan die kwalitatieve gedeelten uit de emancipatiemonitoren.

Male Power Advantage and the Gender Division of Labor:

'Engenderment' en 'gender social definitions' zijn niet de oorzaak van stabiliteit of verandering, maar eerder een gevolg, zo bepleit Chafetz. De oorzaak van verandering en daarmee het belangrijkste

element van verandering in een op geslacht gebaseerde ongelijkheid in de samenleving vindt zij in het machtsvoordeel van mannen ten opzichte van vrouwen en de 'gender division of labor'. In essentie impliceert de 'gender division of labor' geen ongelijkheid, maar door het machtsvoordeel van mannen ontstaat de benadeling van de vrouw. (Saltzman-Chafetz, 1990:105) Het machtsvoordeel van mannen ten opzichte van vrouwen en de 'gender division of labor' kunnen niet los van elkaar gezien worden. Het machtsvoordeel van mannen ten opzichte van vrouwen komt namelijk voort uit de 'gender division of labor'. Doordat mannen meer werk buitenshuis doen en daarmee de grootste bron van inkomsten verwerven, ontstaat er een afhankelijkheidsrelatie van de vrouw ten opzichte van de man. De vrouw is afhankelijk van de inkomsten van de man om in haar levensbehoeften te voorzien. Doordat de beloning van werk binnenshuis nihil is en de beloning van werk buitenshuis voor vrouwen veel lager is dan van mannen blijft die afhankelijkheidsrelatie bestaan. In tegengestelde richting leidt het machtsvoordeel van mannen ten opzichte van vrouwen, zowel op micro- als op macroniveau, tot een 'mannelijke' definiëring van de 'gender division of labor'. (Saltzman-Chafetz, 1990:105) Om verandering te kunnen bewerkstelligen in de benadeling van de vrouw naar gelijkwaardigheid van geslacht moet de mannelijke machtspositie dan ook verdwijnen. Echter, om de mannelijke machtspositie te veranderen moet er verandering komen in de 'gender division of labor'. (Saltzman-Chafetz, 1990:105) Specifieke veranderingen die noodzakelijk zijn om gelijkwaardigheid van geslacht te bewerkstelligen en de afhankelijkheidsrelatie van de vrouw ten opzichte van de man op te heffen, zijn veranderingen in:

1. De 'gender division of labor' in het huishouden en het gezin. (Saltzman-Chafetz, 1990:106)
2. Ongelijkwaardigheid op basis van geslacht in beloning voor werk buitenshuis. (Saltzman-Chafetz, 1990:106)
3. Mannelijke overheersing van eliteposities. (Saltzman-Chafetz, 1990:108)

Om gelijkwaardigheid van geslacht te kunnen bewerkstelligen moeten mannen en vrouwen een even groot aandeel (in tijd en inzet) in de huishoudelijke- en familiale taken op zich nemen. Zo kan de vrouw op een gelijkwaardige manier meedoen op de arbeidsmarkt. Het is niet noodzakelijk dat mannen en vrouwen dezelfde taken op zich nemen, als er maar een eerlijke verdeling ontstaat. Zo is het ook niet noodzakelijk dat er in het werk buitenshuis een arbeidsverdeling ontstaat waarin mannen en vrouwen exact dezelfde beroepen evenredig verdelen. Wat wel belangrijk is, is dat de beloning voor buitenshuis werk gelijk wordt voor mannen en vrouwen. Of, zoals Saltzman-Chafetz stelt:

"It is the resources that flow from work roles, not the nature of the tasks per se, that provide access to other valued social resources, including power." (Saltzman-Chafetz, 1990:106)

Daartegenover staat dat de 'gender division of labor' er in de praktijk toe leidt dat de 'vrouwenberoepen' in beloning worden ondergewaardeerd en het de vraag is of daarin verandering komt wanneer de 'Glazen Muur' de mannelijke machtspositie in stand houdt. (Saltzman-Chafetz, 1990:106)

De toegang voor vrouwen tot buitenshuis werk biedt de vrouw zodoende toegang tot middelen om haar onafhankelijkheid van de man groter te maken, maar om deze onafhankelijkheid volledig te maken is er meer nodig dan slechts toegang tot werk buitenshuis. De mannelijke machtspositie op macro- en microniveau is zo diep geworteld in de samenleving dat deze niet zomaar zal veranderen doordat de vrouw op microniveau 'geld in het laatje' brengt. Een voor de hand liggend gevolg van de extra werkrol van de vrouw buitenshuis, is dat ze een dubbele taak krijgt: binnenshuis en buitenshuis. (Saltzman-Chafetz, 1990:107) Dit gevolg van de emancipatie is voor mijn onderzoek een van de belangrijkste elementen die van invloed zijn op het leesgedrag van vrouwen en de mogelijke veranderingen die daarin zichtbaar zijn gedurende de Tweede Feministische Golf. Het lijkt vanzelfsprekend dat wanneer er door de vrouw meer tijd besteed wordt aan arbeid buitenshuis en de familiale- en huishoudelijke taken ook op de schouders van de vrouw komen, er minder tijd over blijft om te lezen.

Het derde punt dat Chafetz aandraagt als noodzakelijk veranderpunt om de emancipatie van de vrouw voort te stuwten, is het toetreden van vrouwen tot eliteposities. Wanneer mannen de eliteposities blijven innemen en overheersen blijven zij in staat de 'gender division of labor' en daarmee de mannelijke machtspositie in stand te houden en te legitimeren. Om de emancipatie van de vrouw verder te ontwikkelen moeten vrouwen dan ook eliteposities innemen, vooral in de belangrijkste sociale instituten. (Saltzman-Chafetz, 1990:108) Wanneer vrouwen goed zijn vertegenwoordigd in eliteposities in belangrijke sociale instituten, is de status van de vrouw in het algemeen verhoogd. Daardoor zullen zowel op macroniveau als op microniveau ontwikkelingen plaatsvinden die de emancipatie van de vrouw bevorderen. Vrouwen in eliteposities kunnen verandering bewerkstelligen vanuit de optiek van de vrouw en hebben een invloed op de sociale definities ten aanzien van de vrouw in de samenleving.

De 'gender division of labor' en de machtspositie van de man ten opzichte van de vrouw zijn zodoende de elementen waarop Saltzman-Chafetz doelt als 'triggers' van de emancipatie van de vrouw. Als er verandering optreedt in die twee elementen zal er een veel bredere ontwikkeling plaatsvinden. Daarom zijn die twee elementen en de drie daaruit voortvloeiende kernpunten zoals genoemd in het voorgaande zeer belangrijk voor mijn onderzoek.

Een geïntegreerd beeld.

De belangrijkste elementen in Saltzman-Chafetz' theorie over stabiliteit en verandering in een op geslacht gebaseerd onderscheid in een samenleving zijn de 'gender division of labor' en de mannelijke machtspositie ten opzichte van de vrouw. Die twee elementen zijn niet los van elkaar te zien en beïnvloeden elkaar. Saltzman-Chafetz stelt echter dat die twee elementen niet alleen elkaar beïnvloeden, maar ook alle andere elementen die van invloed zijn op de positie van de vrouw in een samenleving. In dit gedeelte beschrijf ik kort hoe Saltzman-Chafetz de elementen die hierboven los van elkaar behandeld zijn integreert en de dynamiek die ontstaat door de verandering in de twee elementen, met als belangrijkste 'trigger' de 'gender division of labor'.

Wanneer vrouwen toegang krijgen tot werk waarmee zij immateriële en materiële middelen vergaren om de afhankelijkheidsrelatie van de vrouw ten opzichte van de man te verzwakken, leidt dat op de korte termijn tot een dubbele werkrol van de vrouw en een verlaging van de macht van de man op microniveau ten opzichte van de vrouw. Zowel de dubbele werkrol van de vrouw als de verlaging van de macht van de man op microniveau leiden tot verhoogde scheidingspercentages en daarmee voor sociale problemen voor de vrouw. (Saltzman-Chafetz, 1990:188) Door de sociale problemen die voortvloeien uit de nieuwe mogelijkheden voor de vrouw is overheidsingrijpen een mogelijk gevolg. Een aantal zaken die het gevolg zijn van de verlaagde macht van de man op microniveau en de toegang van de vrouw tot betaalde arbeid beïnvloeden de gender systemen. Op de langere termijn leiden het overheidsingrijpen, samen met de verhoogde deelname van de man aan de huishoudelijke taken, de verlaagde gender differentiatie en de veranderde 'gender social definitions', tot een vernieuwde 'gender division of labor' en een verzwakt gender systeem. (Saltzman-Chafetz, 1990:189)

Hypothesen:

In het empirische gedeelte van mijn onderzoek zal ik mij richten op de gevolgen van de Tweede Feministische Golf, en de emancipatie van de vrouw die daarin plaatsvond, voor het leesgedrag van de vrouw. Zoals uit het theoretische gedeelte van dit onderzoek blijkt zijn de kernpunten van de emancipatie de arbeidsverhoudingen tussen man en vrouw op huishoudelijk gebied en buitenshuis. Veranderingen in die verhoudingen leiden tot brede maatschappelijke veranderingen ten aanzien van de positie van de vrouw. Een van de meest interessante elementen in de theorie voor mijn onderzoek is dat de vrouw in de beginfase van de emancipatie toegang krijgt tot betaalde arbeid buitenshuis, maar dat haar macht op microniveau ten opzichte van de man niet sterk genoeg stijgt

om het huishoudelijke werk eerlijk te verdelen tussen man en vrouw. Daardoor krijgt de vrouw een dubbele werkrol en een beperktere mogelijkheid haar tijd te besteden aan andere activiteiten, waaronder lezen.

“It is likely that women will be able to increase their resources earned from extradomestic work before it is possible for them to exercise enough power to substantially reduce inequities in the Household division of labor.” (Saltzman-Chafetz, 1990:107)

Naast de mogelijke negatieve beïnvloeding van het aantal uren dat een vrouw kan besteden aan het lezen van boeken door een groter takenpakket waren er gedurende de Tweede Feministische Golf ook ontwikkelingen die het lezen van boeken door de vrouw kunnen bevorderen, zoals de toenemende scholing. Of is het zo dat de ontwikkelingen die hebben plaatsgehad gedurende de Tweede Feministische Golf helemaal geen invloed hebben gehad op de leestijd van vrouwen, dat het aan andere invloeden ligt als leeftijd. Om deze vragen te beantwoorden heb ik de hier volgende hypothesen gesteld:

- 1. Vrouwen zijn meer gaan lezen naarmate hun opleidingsniveau is gestegen gedurende de emancipatie tijdens de Tweede Feministische Golf.**
- 2. De tweede feministische golf heeft niet geleid tot meer uren per week besteed aan het lezen van boeken door de vrouw.**
- 3. Vrouwen zijn minder gaan lezen gedurende de tweede feministische golf, omdat de afname van bestede tijd aan huishoudelijke- en zorgtaken voor de vrouw niet evenredig is aan de toename van het aantal uren besteed aan arbeid.**
- 4. De leeftijd van een vrouw is de belangrijkste factor in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken.**
- 5. Vrouwen lezen meer naarmate zij ouder worden, omdat ze op hogere leeftijd minder uren per week besteden aan arbeid en zorg.**
- 6. Naarmate de tweede feministische golf vordert komen er meer alleenstaande vrouwen, waardoor het aantal uren besteed aan het lezen van boeken toeneemt.**

Ontwikkelingen in cijfers.

De ontwikkeling van de positie van de vrouw in Nederland: cijfers en toelichtingen.

In dit gedeelte van mijn onderzoek schets ik aan de hand van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) de trends die zichtbaar worden op basis van cijfers over de emancipatie van de vrouw in Nederland. Ik schets de trends die betrekking hebben op elementen en aspecten die door Saltzman-Chafetz in haar theorie behandeld worden, waaronder de arbeidsverhoudingen huishoudelijk/buitenshuis tussen man en vrouw en een aantal gender normen over de rol van de vrouw met betrekking tot arbeid en huishoudelijke taken.

Dit onderdeel van mijn onderzoek is bedoeld als achtergrond en ondersteuning van mijn empirische onderzoek naar de relatie tussen het leesgedrag van de vrouw in Nederland en de emancipatie. De trends die ik in dit gedeelte schets gebruik ik als kader waarin, in het hierop volgende empirische hoofdstuk, de vraag naar de relatie tussen emancipatie en het leesgedrag van de vrouw in Nederland geplaatst wordt.

In de documenten van het SCP worden vaak de gegevens gebruikt van het Tijdbestedingonderzoek (TBO) over de verschillende onderzoeksjaren, die ik ook aanhoud voor mijn empirische onderzoek naar de relatie tussen het leesgedrag van de vrouw en de emancipatie. De onderwerpen en de daartoe behorende cijfers die gebruikt worden in de 'sociale atlas van de vrouw' zijn niet allemaal van toepassing op mijn onderzoek. Daarom selecteer ik alleen enkele onderwerpen die specifiek aansluiten op de theorie van Saltzman-Chafetz. De onderwerpen die ik selecteer zijn 'Vrouw en Arbeid', 'Inkomen: De Tweeverdieners', 'Onbetaalde Arbeid' en 'Opinies over Emancipatie'. Deze vier onderwerpen liggen in een directe lijn met de theorie van Saltzman-Chafetz. De onderwerpen analyseer ik met betrekking tot getrouwde, werkende vrouwen al dan niet met kinderen, omdat de theorie toegespitst is op die categorie vrouwen.

Hoewel Saltzman-Chafetz in haar theorie als belangrijkste 'trigger' van emancipatie de toename van betaalde arbeid voor de vrouw plaatst, zijn de faciliteiten, waaronder kinderopvang, om deze toename te bewerkstelligen belangrijke praktische elementen in deze sociale ontwikkeling. Ook zijn de gevolgen van het verrichten van betaalde arbeid door de vrouw voor de verdeling van onbetaalde arbeid in huishoudens van belang voor de theorie van Saltzman-Chafetz en de daaruit voortvloeiende hypothesen voor mijn empirische onderzoek. Daarnaast zijn de opinies met betrekking tot de positie van de vrouw in de samenleving: de gender ideologie, gender stereotypen en gender normen, en de

veranderingen daarin als gevolg van de 'triggers' van emancipatie, belangrijke en interessante gegevens voor het vraagstuk waar de emancipatie in Nederland staat.

Vrouw en Arbeid.

In de eerste helft van de twintigste eeuw was de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt stabiel. Er was een maximale arbeidsparticipatiegraad van dertig procent voor vrouwen, tegenover een arbeidsparticipatiegraad van rond de negentig procent voor mannen. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993:20-21) Vanaf de jaren '60 kwam daarin verandering. In de periode van 1960 tot 1991 steeg de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen die behoren tot de beroepsbevolking van 25 procent tot 56 procent. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 21) Die stijging van de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen ging gepaard met een stijging van het percentage van vrouwen behorende tot de beroepsbevolking van 23 procent in 1961 tot 40 procent in 1991.(Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993:21) De stijging van de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen is grotendeels het gevolg van het toetreden van gehuwde vrouwen tot de arbeidsmarkt. Het aandeel ongehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt is namelijk al lange tijd ongeveer gelijk. De arbeidsparticipatiegraad van gehuwde vrouwen nam toe van zeven procent in 1960 tot 49 procent in 1991. Voor ongehuwde vrouwen was er ook een toename in de arbeidsparticipatiegraad, van 60 procent in 1960 tot 70 procent in 1990, maar deze is relatief veel minder dan de toename van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 22)

De toename van de arbeidsparticipatiegraad van vrouwen in percentage van de totale beroepsbevolking betekent echter niet dat er een evenredige toename is in de arbeidsparticipatiegraad in jaren (uitgaande van een veertigjarige werkweek). De arbeidsparticipatiegraad van vrouwen in jaren nam toe van 25 procent in 1960 tot 28 procent in 1990.(Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 24)

De veranderingen in arbeidsparticipatiegraad van vrouwen in procenten van de beroepsbevolking en in arbeidsjaren liggen ver uiteen. Het grote verschil in toename houdt in dat er meer vrouwen zijn toegetreden tot de arbeidsmarkt, maar per persoon minder uren zijn gaan werken. Hierin speelt de toename van het aandeel gehuwde vrouwen in het totaal aantal werkende vrouwen een belangrijke rol. Gehuwde vrouwen begaven zich vanaf de jaren '60 en '70 in grotere mate op de arbeidsmarkt door een toename van de vraag naar flexibele arbeid. De vraag naar flexibele arbeid ontstond door een verandering van de productiestructuren die voorheen gebruikelijk waren en de toename van de vraag naar diensten. Gehuwde vrouwen waren zeer geschikt voor de deeltijd- en flexibele functies die ontstonden in de dienstensector, omdat zij arbeid wilden combineren met het huishouden. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 51)Doordat gehuwde vrouwen in steeds grotere mate

participeerden op de arbeidsmarkt en zij voornamelijk in deeltijd wilden werken, ontstonden er vanzelfsprekend deeltijdbanen die aansloten op de arbeidswens van de gehuwde vrouw. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 26) Dat de gehuwde vrouw vanaf de jaren '60 in staat was te werken, iets dat voordien ongebruikelijk was, heeft te maken met een aantal sociaal-culturele ontwikkelingen. Allereerst is er de afname van de invloed van de kerk in het gezin, waardoor de kerkelijke normen die voorschreven dat de vrouw zoveel mogelijk kinderen moest baren en niet mocht werken minder invloedrijk werden. Gecombineerd met de opkomst van 'de pil' leidde dat tot meer vrijheid voor de vrouw in het algemeen, doordat zij minder tijd hoefde te besteden aan opvoeding en kinderverzorging en zelf kon kiezen voor arbeid. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 27) Dat de gehuwde vrouw steeds vaker zelf kon kiezen voor arbeid hangt, samen met de veranderende opvattingen daarover. In 1965 vond 81 procent van de vrouwen en 87 procent van de mannen het bezwaarlijk als de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen werkte, in 1995 vond nog maar 13 procent van de vrouwen en 19 procent van de mannen dat bezwaarlijk. (Niphuis-Nell et al., 1997:354) De stijgende arbeidsparticipatiegraad van vrouwen is ook gedeeltelijk te verklaren vanuit het stijgende opleidingsniveau van vrouwen vanaf de jaren '60. Hoger opgeleide vrouwen treden vaker toe tot de arbeidsmarkt. In 1991 nam 86 procent van de wetenschappelijk opgeleide vrouwen deel aan de arbeidsmarkt, tegenover 48 procent van de vrouwen met een mavo- of lbo-opleiding. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993:29)

De laatste belangrijke invloedssfeer die ik behandel in dit onderdeel 'vrouw en arbeid' is het overheidsbeleid, dat vanaf het einde van de jaren '50 meer aandacht schonk aan de verbetering van de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt in plaats van haar positie te beklemmen of zelfs verbieden. Een belangrijke ontwikkeling die dat proces in gang zette is de 'motie Tendeloo' (zie hoofdstuk 1) die leidde tot het verbod op het ontslag van vrouwelijke ambtenaren en vrouwen in overheidsdienst op het moment dat zij trouwden. Vrouwen hadden tot het midden van de jaren '80 geen zelfstandig recht op een AOW-uitkering. De vrouw werd niet beschouwd als kostwinner en de AOW-uitkering werd in eerste instantie slechts uitgekeerd aan de kostwinner als hoofd van het gezin. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 175) Pas in 1985 werd voor gehuwde vrouwen ingesteld dat zij ook een zelfstandig recht had op AOW. (Van Vorselen,2008 :114) Vanaf de jaren '70 richtte het overheidsbeleid zich op de gelijkheid van mannen en vrouwen in het arbeidsproces. Wettelijke bepalingen ten aanzien van de gelijkheid van mannen en vrouwen in het arbeidsproces zijn de Wet gelijk loon, die in 1975 ingesteld werd, het ontslagverbod wegens huwelijk, zwangerschap of bevalling, die in 1976 ingesteld werd en de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de arbeid, die in 1980 ingesteld werd. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 31) Gedurende de jaren '80 en '90 richt het overheidsbeleid zich voornamelijk op de randvoorwaarden voor de gehuwde, werkende vrouw met kinderen. Er komen wettelijke bepalingen die het werken en zorgen voor jonge

kinderen vergemakkelijken en het bevallings- en zwangerschapsverlof wordt uitgebreid.

(Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 31-32) Het aantal gesubsidieerde kinderdagverblijven groeit tussen 1975 en 1988 van 167 tot 432, maar schoot sterk tekort. (Niphuis-Nell et al., 1997: 298) Door de invoering van de Welzijnswet in 1987 en de decentralisatie van het beleid voor kinderopvang kwam er een versoepeling van de kwaliteitseisen voor kinderopvangplaatsen, waardoor een explosieve groei plaatsvond van kinderopvangplaatsen. Door de groei van het aantal, en daarmee de variëteit aan kinderopvangplaatsen sloot het aanbod van kinderopvang beter aan op de vraag naar kinderopvang, maar is deze nog lang niet voldoende. Slechts één op de zes vrouwen die een plaats op een kinderdagverblijf wenst kan er aan het begin van de jaren '90 daadwerkelijk een krijgen. (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993: 220) Een zo grote discrepantie tussen vraag en aanbod van kinderopvang geeft aan dat de wens van vrouwen om te werken nog altijd groeiende was.

Vanaf de jaren '60 is er een proces zichtbaar waarin steeds meer vrouwen werken en die toename van vrouwen op de arbeidsmarkt voornamelijk toe te schrijven is aan de toename van gehuwde vrouwen, die grotendeels in deeltijd werken. Vanaf de jaren '60 vinden er een aantal sociaal-culturele ontwikkelingen plaats die het toetreden van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt mogelijk maken, waaronder de veranderende opvattingen over de positie van de vrouw en de afname van de invloed van de kerk in het gezin. De wettelijke bepalingen met betrekking tot de werkende vrouw die gedurende de periode vanaf de jaren '60 ontstonden richtten zich op verschillende aspecten van het arbeidsproces van de vrouw. Allereerst kwamen er bepalingen die verboden vrouwen te ontslaan bij huwelijk en zwangerschap, vervolgens richtte het overheidsbeleid zich op de gelijkheid van de man en de vrouw in het arbeidsproces en in de laatste fase van de onderzoeksperiode richtte het beleid zich op het scheppen van randvoorwaarden die de vrouw in staat stelden kinderverzorging en arbeid te combineren.

Door deze ontwikkelingen ontstonden nieuwe typen huishoudens, met werkende mannen en werkende vrouwen. In het volgende onderdeel van dit hoofdstuk ga ik in op de typen huishoudens die gedurende de onderzoeksperiode opkwamen en de verdeling van betaalde arbeid tussen man en vrouw in het gezin.

Inkomen: De Tweeverdieners.

Vanaf de jaren '60 heeft er een grote verandering plaatsgevonden in de verdeling van betaalde arbeid tussen man en vrouw in het gezin. Gedurende de jaren '60 gebeurde het steeds vaker dat getrouwde vrouwen na aanvang van het huwelijk de geboorte van het eerste kind uitstelden om te blijven werken. (Niphuis-Nell et al., 1997: 53) Voor die periode was het kostwinnershuishouden de meest gebruikelijke samenlevingsvorm, mede omdat het zeer ongebruikelijk was voor gehuwde

vrouwen om te werken. Vanaf de jaren '60 ontstond er zodoende een nieuw type huishouden: de tweeverdieners. In de jaren '60 was het nog gebruikelijk bij de geboorte van het eerste kind te stoppen met werken, maar ook daarin kwam gedurende de daaropvolgende decennia verandering. In de jaren '70 kwamen er steeds meer vrouwen met kinderen die herintraden tot de arbeidsmarkt, grotendeels in deeltijdwerk. Tussen de tweede helft van jaren '80 en het begin van de jaren '90 is er een grote stijging zichtbaar van het aantal vrouwen dat na het krijgen van het eerste kind doorgaat met werken, van 37 procent tot 59 procent. (Niphuis-Nell et al., 1997: 54) De toename van het aantal vrouwen met kinderen die deelnemen aan het arbeidsproces en de opkomst van het tweeverdienerschap leiden tot verschillende typen tweeverdieners. Lang niet alle 'tweeverdieners' werken twee keer zoveel. De meest voorkomende vorm van tweeverdienerschap is het type van anderhalfverdienerschap waarin de man een voltijdbaan heeft en de vrouw een deeltijdbaan. (Niphuis-Nell et al., 1997: 78) Daarnaast zijn er nog de typen anderhalfverdieners waarbij de vrouw de voltijdbaan heeft en de man in deeltijd werkt, dubbelverdieners (beide partners werken meer dan dertig uur per week) en half-om-halfverdieners (beide partners werken in deeltijd). (Niphuis-Nell et al., 1997: 55)

Gezien het feit dat het meest voorkomende tweeverdienertype het anderhalfverdienertype is waarbij de man een voltijdbaan vervult, is het interessant te weten in welke mate de vrouw bijdraagt aan het totale inkomen en wat de achtergronden zijn van het inkomen dat de vrouw vergaart. Saltzman-Chafetz stelt in haar theorie dat de afhankelijkheid van de vrouw ten opzichte van de man in stand blijft wanneer haar inkomen niet omvangrijk genoeg is om haar onafhankelijkheid op financieel gebied te creëren. (zie hoofdstuk 2) Dat is een zeer belangrijk punt dat ook invloed heeft op het leesgedrag van de vrouw, omdat haar rol door de afhankelijkheid van de man leidt tot een dubbele taak, waarin zij verantwoordelijk is voor het huishouden en een deel van de inkomsten door arbeid. Daardoor krijgt zij, theoretisch gezien, minder tijd om te lezen.

Het is zeker niet zo dat tweeverdieners twee keer zo veel verdienen. Dat heeft met verschillende factoren te maken, waaronder het verschil in de duur van de arbeid tussen man en vrouw, de leeftijdscategorieën waarin tweeverdienerschap het meest voorkomt, het verschil in beloning per gewerkt uur tussen man en vrouw, de betere posities die mannen bekleden en de seksesegregatie op de arbeidsmarkt. (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993: 139) Al deze factoren zijn van invloed op het verschil in inkomen tussen man en vrouw. Het verschil in duur van de arbeid tussen man en vrouw heb ik al kort behandeld in het onderdeel 'vrouw en arbeid', maar in dat onderdeel lag de nadruk op de ontwikkelingen in de arbeidsparticipatie van vrouwen. Hier ga ik dieper in op de verschillen tussen man en vrouw in inkomen en arbeid.

Tussen 1977 en 1989 is er een ontwikkeling zichtbaar van het veranderende, toenemende aandeel dat vrouwen hebben in het totale huishoudeninkomen. In 1977 was het aandeel dat vrouwen hadden in het huishoudeninkomen voor 79 procent nog niets tot weinig (0-5%). In 1989 was dat afgenomen tot 49 procent. (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993: 162) De toename die daartegenover staat in de andere categorieën van aandeel van vrouwen in het totale huishoudeninkomen is van 9 procent in 1977 tot 15 procent in 1989 (5-25% van het totale huishoudeninkomen), van 10 procent in 1977 tot 21 procent in 1989 (25-45% van het totale huishoudeninkomen) en van 4 procent in 1977 tot 12 procent in 1989 waarin de verdeling gelijkwaardig is (45%-55% van het totale huishoudeninkomen). (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993: 162) (Zie Tabel 3.1)

Inkomen van de vrouw (in % van het gezamenlijk inkomen)	1977	1981	1985	1989
0 tot 5	73	65	57	49
5 tot 25	9	12	13	15
25 tot 45	10	11	16	21
45 tot 55	4	7	11	12
55 tot 95	2	4	3	3
meer dan 95	2	1	1	0

Tabel 3.1. Gehuwd en ongehuwd samenwonende paren naar verschil in inkomen van de partners, 1977,1981,1985,1989(in procenten van het gezamenlijk inkomen van het paar) (alle leeftijden)
Bron: Sociale Atlas van de Vrouw, SCP 2003.

Cumulatief geldt voor beide onderzoeksjaren dat van ruim 95 procent van de vrouwen slechts een klein deel maximaal evenveel verdient als de mannen in het huishouden en het overige deel ruimschoots minder. Slechts 3 á 4 procent van de vrouwen draagt meer dan de helft van het totale huishoudeninkomen bij. Daarin is gedurende de onderzochte periode een minimale toename zichtbaar. Wanneer de definitie voor financiële afhankelijkheid wordt toegepast die stelt dat diegene financieel afhankelijk is die minder dan de helft van het totale huishoudeninkomen inbrengt, blijkt dat er, ondanks een toename van hun aandeel, voor een groot deel van de vrouwen in Nederland die gehuwd of ongehuwd samenwonen, een ontwikkeling die vanaf het midden van de jaren '60 en het begin van de jaren '70 plaatsvond(Niphuis-Nell et al, 1997:25-26), een financiële afhankelijkheidsrelatie blijft bestaan tussen man en vrouw. (Hooghiemstra & Niphuis-Nell, 1993: 161) Dat heeft te maken met de relatief lagere stijging van het aantal gewerkte uren door de vrouw binnen het huishouden en de lagere uurverdiensten van de vrouw ten opzichte van de man. (Niphuis-Nell et al., 1997: 79) Er is door de grote toename van het aantal deeltijdwerkende vrouwen

wel een stijging zichtbaar in het aandeel van de vrouw in het totale huishoudeninkomen, maar de afhankelijkheid van het inkomen van de man blijft bestaan.

Onbetaalde Arbeid.

Saltzman-Chafetz stelt in haar theorie dat, wanneer de financiële afhankelijkheid van de vrouw ten opzichte van de man in stand blijft, er in de verdeling van huishoudelijke taken (onbetaalde arbeid) weinig veranderingen optreden en de vrouw een dubbele taak krijgt. Zelfs als de vrouw een aanzienlijk deel van het huishoudeninkomen inbrengt zijn de mannelijke machtsvoordelen op microniveau zo grondig geworteld in de verhoudingen tussen man en vrouw, dat er weinig veranderingen door zullen ontstaan in de verdeling van huishoudelijke taken. (zie hoofdstuk 2)

Andersom stelt de *Commissie Toekomstscenario's herverdeling onbetaalde arbeid* in 1995 dat een verregaande toename van de deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt niet gerealiseerd kan worden zonder herverdeling van taken binnen het huishouden. (Niphuis-Nell et al., 1997:53) Hieruit blijkt wel dat de herverdeling van huishoudelijke taken tussen man en vrouw voor de emancipatie van de vrouw van groot belang is, maar een zeer complex gebied is.

In dit onderdeel behandel ik de ontwikkelingen in Nederland op het gebied van de herverdeling van onbetaalde arbeid aan de hand van cijfers ontleend aan TBO onderzoeken van 1975 tot 1995 om zo een beeld te krijgen van de veranderingen die daarin zichtbaar zijn. Daarbij richt ik mij op gehuwde en ongehuwde samenwonenden.

De verdeling van onbetaalde arbeid kan niet los worden gezien van de verdeling van betaalde arbeid en inkomen. Er is een sterke samenhang tussen de gebieden en de toename van participatie van samenwonende vrouwen op de arbeidsmarkt heeft dan ook geleid tot een herverdeling van onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen in het huishouden. (Niphuis-Nell et al., 1997: 130)

De ontwikkeling in het algemeen is dat de verdeling van onbetaalde arbeid minder ongelijk is geworden. In 1975 besteedden vrouwen van 12 jaar en ouder nog 2,7 keer zoveel tijd aan onbetaalde arbeid als mannen, in 1995 was dat nog 1,9 keer zoveel. (Niphuis-Nell et al., 1997: 149)

Voor samenwonenden is de herverdeling van onbetaalde arbeid afhankelijk van het type huishouden. Bij het meest voorkomende type tweeverdieners, de anderhalfverdieners waarbij de man een voltijd baan heeft en de vrouw een deeltijd baan, is een significante verschuiving zichtbaar.

Tussen 1975/1980 en 1995 is er een gemiddelde afname van het aantal door de vrouw aan onbetaalde arbeid besteedde uren per week van 43,9 tot 40,8 en bij de mannen een toename van 9,8 tot 13,5 besteedde uren per week aan onbetaalde arbeid. (Niphuis-Nell et al., 1997: 131)

Voor tweeverdieners, de samenlevingsvorm waarbij beide partners een baan hebben van meer dan twintig uur per week, is er een duidelijk onderscheid zichtbaar tussen partners met kinderen en

partners zonder kinderen. Tweeverdienende partners met kinderen besteden gemiddeld per week meer uren aan onbetaalde arbeid in 1995 dan in 1975/1980. Dat geldt voor beide partners en de toename daarin is toe te schrijven aan de toename van besteding van tijd aan kinderverzorging. Tweeverdienende partners zonder kinderen besteden allebei minder tijd aan onbetaalde arbeid, maar voor de vrouw is de afname van 22,9 uur in 1975/1980 tot 19,9 in 1995 ruim groter dan voor de man van 12,8 in 1975/1980 tot 12,2 in 1995. (Niphuis-Nell et al., 1997: 131)(Zie Tabel 3.2.)

	<u>Vrouwen</u>			<u>Mannen</u>		
	1975/1980	1985	1995	1975/1980	1985	1995
<i>tweeverdieners</i>						
Man en vrouw werken 20 of meer uur betaald	25,5	25,9	25,1	13,0	13,9	14,3
Met kinderen	28,3	31,6	31,6	13,4	15,2	16,6
Zonder kinderen	22,9	22,9	19,9	12,8	13,1	12,2
<i>anderhalfverdieners</i>						
Man heeft voltijd baan, vrouw werkt minder dan 20 uur	43,9	43,6	40,8	9,8	11,2	13,5
Met kinderen	45,0	45,5	43,7	10,0	11,8	14,5
Zonder kinderen	37,9	37,6	-	-	-	11,0
<i>Traditionele eenverdieners</i>						
Man heeft voltijd baan, vrouw geen betaalde baan	48,0	49,9	46,6	10,0	11,0	12,0
Met kinderen	50,4	53,3	51,1	10,9	11,9	12,8
Zonder kinderen	40,5	41,2	36,7	7,7	8,5	10,5
<i>Geenverdieners</i>						
Geen van beiden een betaalde baan	41,6	40,8	36,5	22,7	24,1	26,4
Met kinderen	46,8	49,0	-	26,6	27,6	-
Zonder kinderen	40,3	39,7	35,4	21,1	23,3	25,3

Tabel 3.2. Tijdsbesteding aan huishoudelijke en gezinstaken van (gehuwd) samenwonende vrouwen en mannen, naar verdienertype, 1975/1980-1995 (in uren per week).

a.- gebaseerd op minder dan 25 waarnemingen.

Bron: Sociale Atlas van de Vrouw, SCP 2003.

Traditionele eenverdieners verdelen de onbetaalde arbeid ook anders dan voorheen. Vrouwen besteden gemiddeld minder uren aan onbetaalde arbeid en mannen meer, maar de veranderingen zijn niet zo groot als bij anderhalfverdieners.

De toename van vooruitstrevende huishoudentypen dubbelverdieners en vooral anderhalfverdieners, en de afname van de traditionele eenverdieners, leiden dus tot een herverdeling van onbetaalde arbeid op macroniveau. In 1995 besteden vrouwen ten opzichte van

1975 significant minder tijd aan onbetaalde arbeid en mannen significant meer. De verschuiving van het aantal uren besteed aan onbetaalde arbeid hangt voor mannen het sterkst samen met het aantal uren betaalde arbeid per week, voor vrouwen zijn betaalde arbeid en de aanwezigheid van jonge kinderen de grootste invloeden op het aantal besteedde uren per week aan onbetaalde arbeid. (Niphuis-Nell et al., 1997: 147) De toename van het aantal uren betaalde arbeid per week door de vrouw en de afname van het aantal uren onbetaalde arbeid per week door de vrouw zijn echter niet evenredig. Vrouwen uit tweeverdienerhuishoudens hebben door de grotere toename van betaalde arbeid ten opzichte van de afname van onbetaalde arbeid een drukker bestaan en houden minder tijd over voor andere activiteiten. (Niphuis-Nell et al., 1997: 69) Met die constatering lijkt de theorie van Saltzman-Chafetz over de toename van taken van de vrouw en de daarbij behorende vergrote tijdsbesteding gedurende het emancipatieproces te worden bevestigd.

Opinies over Emancipatie.

De verschuivingen in betaalde arbeid, onbetaalde arbeid en de daarmee samenhangende huishoudentypen lijken voort te komen uit een verschuiving van normen op het gebied van de positie van de vrouw in de samenleving en het arbeidsproces. De trend in die verschuiving van normen is er een van een minder ongelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw in het huishouden. (Niphuis-Nell et al., 1997: 147) In dit onderdeel ga ik in op de verschuiving van ideeën in de samenleving over de positie van de vrouw in arbeid en gezin. Een belangrijk thema aangaande de positie van de vrouw in het arbeidsproces en op de arbeidsmarkt is het opleidingsniveau. Naarmate een vrouw hoger opgeleid is, is neemt zij gemiddeld vaker deel aan de arbeidsmarkt. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993:29) Hoger opgeleide vrouwen vinden ook vaker dat werken en zorgen kan samengaan, als er goede mogelijkheden zijn voor kinderopvang. (Hooghiemstra&Niphuis-Nell, 1993: 191) De normen die heersen in de samenleving aangaande het belang van opleiding voor de vrouw zijn dan ook een belangrijke voorwaarde voor het in gang zetten van het daadwerkelijke verhogen van het opleidingsniveau van vrouwen en de daarmee samenhangende arbeidsparticipatie. Uit de verschuiving die zichtbaar is in de opinie over opleiding voor vrouwen blijkt dat de waarde die gehecht wordt aan opleiding voor vrouwen sterk is toegenomen gedurende de periode 1970 tot 1992. In 1970 vond nog 20 procent van de vrouwen en 24 procent van de mannen dat een goede schoolopleiding voor vrouwen niet zo belangrijk is als voor mannen. Het percentage dat vond dat een goede schoolopleiding voor vrouwen belangrijk is, net als voor mannen, nam onder vrouwen toe van 73 procent in 1970 tot 90 procent in 1992, onder mannen nam het toe van 68 procent in 1970 tot 86 procent in 1992. (Niphuis-Nell et al., 1997:351) De opvattingen over de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw zijn ook

veranderd, maar in minder sterke mate. Er is een samenhang zichtbaar in de opvattingen over de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw samen en de daadwerkelijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw. Steeds meer vrouwen zijn gaan werken, maar doen dat vooral in deeltijd. De opvatting dat betaalde arbeid tussen man en vrouw gelijkmatig verdeeld moet zijn is tussen 1981 en 1995 dan ook nauwelijks veranderd. Zo'n 60 procent ondersteunt de opvatting. Alleen het aandeel van mannen en vrouwen dat daarover geen mening heeft of het tegenovergestelde vindt is licht veranderd. (Niphuis-Nell et al., 1997:352)

De opvattingen over de verdeling van onbetaalde arbeid tussen man en vrouw zijn iets sterker veranderd. In 1981 vond 61 procent van de mannen en vrouwen dat huishoudelijk werk gelijkmatig verdeeld moet worden tussen de man en de vrouw, in 1995 vond 69 procent van de vrouwen en 68 procent van de mannen dat. (Niphuis-Nell et al., 1997:352) Wanneer de vraag gesteld wordt of de man evenveel verantwoordelijk is voor het huishouden als de vrouw, is een groter deel het daarmee eens. In 1981 was het ongeveer driekwart van de bevolking dat de verantwoordelijkheid van beide partners voor het huishouden ondersteunde, in 1995 was dat ongeveer 85 procent. De ondersteuning van het standpunt dat beide ouders verantwoordelijkheid voor kinderverzorging dragen steeg tussen 1981 en 1995 van 83 procent tot 90 procent en is dus zeer breed gedragen in de samenleving. (Niphuis-Nell et al., 1977: 353)(Zie tabel 3.3)

Man en vrouw moeten betaald werk gelijkmatig onder elkaar verdelen		1981	1985	1991	1994	1995
<i>vrouwen</i>	Volkomen of in grote lijnen mee eens	58	58	64	61	59
	Noch mee eens, noch mee oneens	18	22	19	24	26
	Eigenlijk of helemaal niet mee eens	24	20	17	16	15
<i>mannen</i>	Volkomen of in grote lijnen mee eens	55	55	58	59	53
	Noch mee eens, noch mee oneens	16	22	19	24	27
	Eigenlijk of helemaal niet mee eens	28	23	23	16	20
De kinderverzorging is evenveel de verantwoordelijkheid van de man als van de vrouw						
<i>vrouwen</i>	Volkomen of in grote lijnen mee eens	83	86	90	92	93
	Noch mee eens, noch mee oneens	7	8	6	5	4
	Eigenlijk of helemaal niet mee eens	10	6	5	3	3
<i>mannen</i>	Volkomen of in grote lijnen mee eens	83	84	88	93	89
	Noch mee eens, noch mee oneens	8	9	6	5	6
	Eigenlijk of helemaal niet mee eens	9	7	6	2	5

Tabel 3.3. Opvattingen over de taakverdeling tussen de seksen, 16-74 jarigen 1981-1995 (in procenten)
Bron: Sociale Atlas van de Vrouw, SCP 2003.

Samenvatting.

Dit hoofdstuk is bedoeld als ondersteuning van het hier op volgende empirische hoofdstuk. De cijfers die hierin verwerkt zijn en de trends die zijn geschetst bieden een kader waarin de vraag naar de relatie tussen emancipatie en leesgedrag wordt geplaatst. De vragen die horen bij de trends die zichtbaar zijn in de in dit hoofdstuk behandelde onderwerpen geven aan wat de praktische gevolgen zijn van de emancipatie voor vrouwen in Nederland en wat de ideeën zijn die ten grondslag liggen aan het emancipatieproces en welke invloedssferen daarbij horen en in welke mate die ideeën overeenstemmen met de werkelijkheid. Aan de hand van de documenten en gegevens van het SCP zijn die vragen in dit hoofdstuk behandeld. Hoewel de emancipatie van de vrouw en de wijze waarop de emancipatie vorm krijgt een zeer complex proces is, ontstaat, mede aan de hand van de theorie over de emancipatie van de vrouw van Saltzman-Chafetz, zo een behoorlijk compleet en *to-the-point* beeld over waar de emancipatie van de vrouw in Nederland zich bevindt.

De Nederlandse, gehuwde/samenwonende vrouw heeft vanaf de jaren '60 een sterke ontwikkeling doorgemaakt. Gedurende de Tweede Feministische Golf hebben vrouwen vele vrijheden verworven die daarvoor niet bestonden. Vrouwen kregen steeds meer vrijheid om te kiezen voor opleiding en arbeid. De mogelijkheden voor arbeid ontstonden door sociale toevalligheden in de vorm van deeltijdbanen in de dienstensector en gecreëerd in de vorm van wettelijke bepalingen. Steeds meer werd de vrouw in het arbeidsproces gewaardeerd en beschermd, maar niet gelijkwaardig aan de man. Lonen en functies van vrouwen zijn gemiddeld lager dan die van mannen en de arbeidsduur per week korter. Bij die constatering hoort wel de notie dat aan het gelijkelijk verdelen van betaalde arbeid maar door ongeveer de helft van de bevolking belang gehecht wordt. De mogelijkheden om financieel onafhankelijk te worden voor vrouwen zijn daardoor echter wel beperkt. De financiële afhankelijkheid van de vrouw ten opzichte van de man en de afhankelijkheidsrelatie zoals die geschetst wordt door Saltzman-Chafetz, houdt de rolverdeling in het huishouden grotendeels in stand, want hoewel er sprake is van een herverdeling van onbetaalde arbeid tussen man en vrouw in het huishouden besteden vrouwen gemiddeld nog 1,9 keer zoveel tijd per week aan onbetaalde arbeid als mannen. Tegenover de afname van huishoudelijke taken door de herverdeling van onbetaalde arbeid tussen man en vrouw staat een toename van betaalde arbeid door de vrouw. Daarmee ontstaat een groter takenpakket voor de vrouw en een groter aantal besteedde uren per week aan de gecombineerde taken, door de niet evenredige toename van betaalde arbeid ten opzichte van de afname van onbetaalde arbeid. De Nederlandse vrouw heeft het zodoende drukker met betaalde arbeid en onbetaalde arbeid dan voorheen en houdt daardoor minder vrije tijd over. De emancipatie van de Nederlandse vrouw is duidelijk zichtbaar, maar is theoretisch gezien en in de praktijk nog niet zo ver gevorderd dat gesproken kan worden van volledige gelijkwaardigheid tussen man en vrouw in inkomen, arbeid en onbetaalde arbeid. Een belangrijk vraagstuk dat hoort bij het

streven naar volledige gelijkwaardigheid tussen man en vrouw is of de gedachte dat de emancipatie in Nederland al voldoende vorm heeft gekregen en man en vrouw in Nederland al gelijkwaardig zijn breed gedragen wordt in de samenleving. In 1995 vond slechts een kwart van de Nederlandse vrouwen dat de emancipatie ver genoeg gevorderd was en was de helft het daar sterk mee oneens. Slechts een derde van de mannen vond dat de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen in 1995 niet voldoende was en bijna de helft vond dat de emancipatie voldoende was gevorderd en in Nederland niet meer nodig was. (Niphuis-Nell et al., 1997:359) Er zijn dus nog veel punten van verbetering op het gebied van de emancipatie van de vrouw in Nederland, maar lang niet iedereen koestert de wens om verder te emanciperen.

Empirisch Deel.

Inleiding.

Uit het voorgaande hoofdstuk 'Ontwikkelingen in cijfers' blijkt dat er sinds de jaren '60 van de vorige eeuw een aantal veranderingen heeft plaatsgevonden aangaande de positie van de vrouw in de samenleving. De vrouw heeft onder invloed van de emancipatie gedurende de Tweede Feministische Golf meer vrijheden en rechten verworven. De theorie van Saltzman-Chafetz stelt echter dat met het verwerven van de vrijheden gedurende de emancipatie tijdens de Tweede Feministische Golf niet alleen voordelen voor de vrouw zijn ontstaan, maar uiteindelijk ook nadelen. De nadelen die Saltzman-Chafetz beschrijft zijn onder andere de dubbele taak die een vrouw krijgt, doordat de zorgtaak binnen het huishouden van de vrouw niet evenredig afneemt met het toenemen van de arbeidsduur, en de sociale problemen die ontstaan, doordat vrouwen mondiger worden en hun mannelijke partners daar moeite mee hebben. (Saltzman-Chafetz, 1988:181)

In dit empirische hoofdstuk ga ik, gebruik makend van de data van de Tijdbestedingonderzoeken van 1975 tot 2000, de hypothesen toetsen die ik in het theoretisch hoofdstuk heb geformuleerd aan de hand van de theorie van Saltzman-Chafetz gekoppeld aan tijdsbesteding en het daarmee verbonden leesgedrag van vrouwen. De Tijdbestedingonderzoeken zijn in de onderzoeksperiode van 1975 tot 2000 iedere vijf jaar gedaan. De Tijdbestedingonderzoeken blijken de meest betrouwbare manier om de tijdsbesteding van mensen te meten (Niphuis-Nell et al., 1997:121) (Juster en Stafford, 1991: 471-522) en geven een aanvaardbare benadering van de realiteit (Niphuis-Nell et al., 1997:121) (Batenburg en Knulst, 1993), waardoor zij als onderzoeksbron voor mijn onderzoek naar de ontwikkelingen op het gebied van leesgedrag van vrouwen in uren besteed per week aan het lezen van boeken zeer geschikt zijn. Voordat ik begin met het daadwerkelijke toetsen van de hypothesen behandel ik de tendensen die zichtbaar zijn op het gebied van lezen gedurende de onderzoeksperiode.

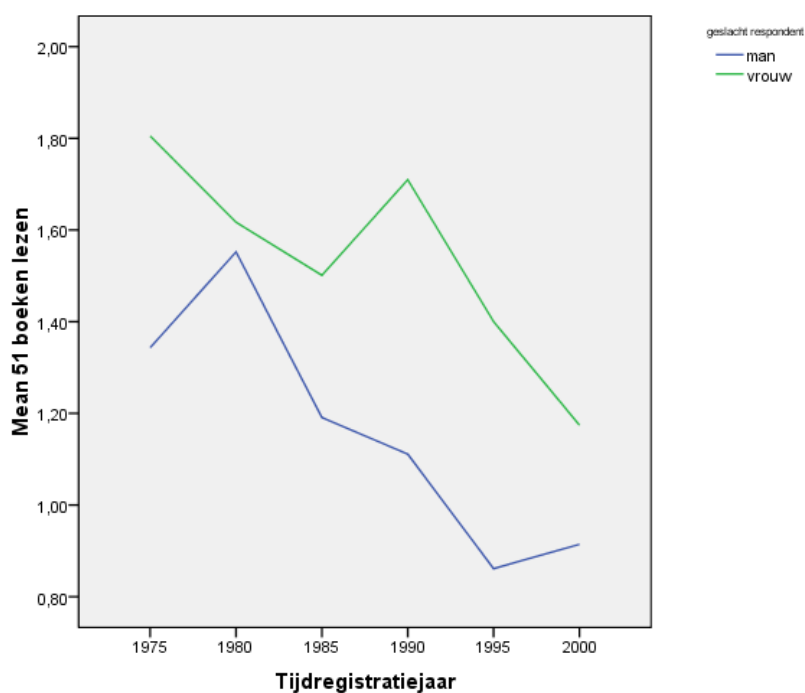
Algemene cijfers: Gemiddelden per onderzoeksjaar.

Het lezen door mannen en vrouwen kan op verschillende manieren worden beschouwd. In de data van het TBO zijn verschillende categorieën opgenomen, waaronder het lezen van boeken voor ontspanning, het lezen van boeken en het lezen in het algemeen, waarin ook het lezen van kranten en tijdschriften is opgenomen. In dit onderzoek richt ik mij op de ontwikkelingen die zichtbaar zijn in het lezen van boeken. De mogelijkheid om onderscheid te maken tussen genres, of literatuur en

andere typen boeken, is er in dit onderzoek niet, omdat in de data van het TBO op dat gebied geen onderscheid wordt gemaakt. De ontwikkelingen die ik onderzoek hebben betrekking op de invloed die het toenemende aantal uren per week van vrouwen en het verhoogde opleidingsniveau van vrouwen dat gedurende de Tweede Feministische Golf is ontstaan hebben op hun leesgedrag. Voordat de hypothesen die geformuleerd zijn om die ontwikkelingen en de invloed van die ontwikkelingen op het leesgedrag te toetsen, beschrijf ik in dit onderdeel van dit empirische hoofdstuk de algemene tendensen die zichtbaar zijn in het leesgedrag van mannen en vrouwen. Dat doe ik om de invloeden van de variabelen in het vervolg van dit hoofdstuk in een helder kader te kunnen plaatsen.

De algemene tendens in het leesgedrag van zowel mannen als vrouwen is er een van afname van het aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken. (Zie grafiek 4.1) Voor de totale populatie geldt dat er een afname is van het aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken van 1,6 uren per week in 1975 tot 1,1 uren per week in 2000. (Zie tabel 4.2)

Grafiek 4.1. Gemiddeld aantal uren besteed aan het lezen van boeken per onderzoeksjaar voor mannen en vrouwen.

1975	1980	1985	1990	1995	2000
1,61	1,59	1,36	1,47	1,15	1,07

Tabel 4.2. Gemiddeld aantal uren besteed aan het lezen van boeken per week voor de totale populatie per onderzoeksjaar.

De afname van het aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken is in relatieve zin ongeveer gelijk voor mannen en vrouwen, voor mannen is de afname van 1,34 in 1975 tot 0,91 in 2000 en voor vrouwen is de afname van 1,81 in 1975 tot 1,17 in 2000. Voor beide groepen geldt dat er een afname is van ongeveer een derde van de tijd besteed aan het lezen van boeken in uren per week. Door de gemiddelde voorsprong van vrouwen op dat gebied is de absolute afname voor vrouwen ongeveer een kwart groter dan die van mannen. De afname van het aantal uren besteed aan het lezen van boeken per week geldt voor zowel mannen als vrouwen en voor de gehele populatie, maar er zijn wel verschillen zichtbaar wanneer de populatie wordt opgedeeld in leeftijdscategorieën. In de jongste leeftijdscategorie gemeten in het TBO, van 12 tot 19 jaar is er een enorme afname zichtbaar in het gemiddeld aantal uren besteed aan het lezen van boeken per week. Bij mannen in de leeftijdscategorie 12-19 is er een afname van gemiddeld 1,76 tot 0,39 uren per week besteed aan het lezen van boeken, voor vrouwen in dezelfde leeftijdscategorie is dat een afname van 2,32 uren per week besteed aan het lezen van boeken tot 0,69. In vrijwel alle categorieën heeft er een daling plaatsgevonden in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken, behalve bij mannen tussen de 50 en 64 jaar en mannen van 65 jaar en ouder. In de categorie mannen van 50 tot en met 64 jaar oud is er een gemiddelde stijging van 1,24 uren besteed aan het lezen van boeken per week in 1975 tot 1,32 in 2000. Voor mannen van 65 jaar en ouder is de gemiddelde stijging van het aantal uren besteed aan het lezen van boeken per week het grootst. In 1975 was het aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken door mannen van 65 jaar en ouder nog 1,02, in 2000 was dat 1,40. (Zie tabel 4.3)

	Man 1975	Man 2000	Vrouw 1975	Vrouw 2000
12-19 jaar	1,76	0,39	2,32	0,69
20-34 jaar	1,39	0,42	1,60	1,00
35-49 jaar	1,15	0,82	1,54	1,26
50-64 jaar	1,24	1,32	1,93	1,19
65 jaar en ouder	1,01	1,40	2,57	1,63

Tabel 4.3. Gemiddeld aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken door mannen en vrouwen in 1975 en 2000 per leeftijdscategorie.

Ondanks de gemiddelde toename van het aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken in de twee hoogste leeftijdscategorieën onder mannen is er in het algemeen een grote daling zichtbaar van het aantal uren besteed aan het lezen van boeken in uren per week. Vooral de daling in de jongste categorie onder zowel mannen als vrouwen is erg groot en zou ertoe kunnen leiden dat het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken in de toekomst nog verder daalt, doordat het lezen van boeken verdwijnt als gesocialiseerde tijdbesteding. Een andere opvallende daling van het gemiddelde aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken tussen 1975 en 2000 is dat

onder vrouwen van 65 jaar en ouder. Hun mannelijke leeftijdsgenoten besteden gemiddeld zo'n veertig procent meer tijd aan het lezen van boeken per week gedurende de onderzoeksperiode, terwijl vrouwen gemiddeld zo'n 35 procent minder tijd besteden aan het lezen van boeken per week. Een zeer onverwachte uitkomst is dat mannen in het jaar 2000 in de leeftijdscategorie 50-64 jaar meer uren per week besteden aan het lezen van boeken dan hun vrouwelijke leeftijdsgenoten. Het verschil tussen beide seksen in de leeftijdscategorie 50-64 in het jaar 2000 is niet erg groot (0,13), maar valt wel op als enige categorie waarin mannen meer lezen dan vrouwen.

De analyse.

De afname in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken kan verschillende oorzaken hebben. Toch zijn er gedurende de Tweede Feministische Golf ook invloeden die het lezen van boeken kunnen bevorderen, zoals het toenemen van het opleidingsniveau onder vrouwen. Om de oorzaken van de afname van het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken en de invloeden van de verschillende variabelen op die afname te onderzoeken, maak ik gebruik van een lineaire regressieanalyse. In een lineaire regressieanalyse worden de invloeden van verschillende variabelen op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken getoetst en de verhoudingen van de invloeden worden gestandaardiseerd in zogeheten bèta's, waardoor de verschillen in waarden in de uitkomsten van de B's worden opgeheven en het mogelijk wordt de invloeden van de variabelen met elkaar te vergelijken. Bovendien wordt de significantie van de uitkomsten aangegeven, waardoor kan worden bepaald in welke mate de uitkomsten gelden voor de gehele populatie. In het nu volgende gedeelte analyseer ik per hypothese de invloeden van verschillende variabelen uit de data van het TBO op het lezen van boeken door vrouwen.

Hypothese 1:

Vrouwen zijn meer gaan lezen naarmate hun opleidingsniveau is gestegen gedurende de emancipatie tijdens de Tweede Feministische Golf.

De bovenstaande hypothese toets ik met gebruikmaking van een regressiemodel waarin een opbouw is van drie verschillende variabelen die het aantal uren besteed aan het lezen van boeken per week kunnen beïnvloeden. Allereerst onderzoek ik de invloed van geslacht op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken in uren per week, gecontroleerd voor meetjaar (Bijlage 1). Vervolgens onderzoek ik de invloed van opleiding, gecontroleerd voor meetjaar en geslacht, op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken (Bijlage 2). Om eerst de tendensen die

zichtbaar zijn op het gebied van opleidingsniveaus van vrouwen gedurende de onderzoeksperiode te schetsen maak ik gebruik van de data van het TBO, waarin aan de hand van de Sociaal Cultureel Rapport (SCR) -indeling van opleidingsniveaus een onderscheid wordt gemaakt tussen categorieën opleidingsniveaus.

Gedurende de onderzoeksperiode is er een stijging zichtbaar onder de vrouwen in het TBO databestand van 14,8 procent van de vrouwen in 1975 die hoogopgeleid was tot 22,5 procent in 2000(zie tabel 4.4). Naast de toename van het percentage hoogopgeleide vrouwen is er gedurende de onderzoeksperiode een afname zichtbaar van het percentage laagopgeleide vrouwen. Deze ontwikkeling zou tot gevolg kunnen hebben dat vrouwen meer zijn gaan lezen, allereerst doordat zij voor hun opleiding moeten lezen, waardoor lezen onderdeel is geworden van hun tijdbesteding en in de tweede plaats, omdat hoogopgeleiden lezen als vrije tijdbesteding een goede en verdiepende werking vinden hebben.

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Geen	16,4	17,0	12,9	10,6	10,2	7,8
Lo	9,2	9,0	10,1	10,9	8,9	9,0
Lbo-ulo-mavo	32,7	28,9	31,8	31,5	33,2	31,1
Havo-vwo-mbo	26,9	26,1	26,9	27,2	27,3	29,6
Hbo-univ	14,8	19,1	18,4	19,8	20,4	22,5
Cumulatief	100	100	100	100	100	100

Tabel 4.4. Opleidingsniveau van vrouwen in procenten van de totale vrouwelijke populatie per onderzoeksjaar.

Het is vrij gecompliceerd om een directe relatie te leggen tussen het stijgende opleidingsniveau van vrouwen dat gedurende de onderzoeksperiode zichtbaar is en de toename van het aantal uren per week dat besteed wordt aan het lezen van boeken. Er zijn vele andere invloeden die het leesgedrag in uren per week kunnen beïnvloeden. Ondanks de complexiteit van het vraagstuk probeer ik de invloed van het veranderende opleidingsniveau van vrouwen op het leesgedrag gemeten in uren per week besteed aan het lezen van boeken te onderzoeken.

Om te onderzoeken of er een invloed is van opleidingsniveau op het leesgedrag van vrouwen, onderzoek ik eerst wat het effect van geslacht is op het aantal uren per week besteed aan het lezen

van boeken. Uit de toegepaste regressieanalyse (Bijlage 1) blijkt dat geslacht een effect (B) heeft van 0,389, wat inhoudt dat vrouwen in het algemeen meer lezen dan mannen. Vervolgens voeg ik de variabele 'opleidingsniveau' toe om te onderzoeken wat het effect is van opleidingsniveau, naast geslacht, op het aantal uren besteed aan het lezen van boeken (Bijlage 2). Uit deze regressieanalyse blijkt dat opleidingsniveau geen effect heeft op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken ($B = -0,012$). Het effect van geslacht op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken verandert nauwelijks (van $B = 0,389$ tot $B = 0,396$) door de toevoeging van de variabele 'opleiding'.

Geslacht heeft dus wel een invloed op het leesgedrag, opleidingsniveau niet. Daarmee wordt de hypothese verworpen.

Hypothese 2:

De tweede feministische golf heeft niet geleid tot meer uren per week besteed aan het lezen van boeken door de vrouw.

In het inleidende, algemene gedeelte van dit hoofdstuk bleek al dat het lezen van boeken in uren per week in het algemeen, voor vrijwel alle mannen en vrouwen, gedurende de onderzoeksperiode minder is geworden. Het is duidelijk zo dat vrouwen minder zijn gaan lezen gedurende de tweede feministische golf. Voor iedere leeftijdscategorie geldt dat er een afname is van het aantal leesuren per week per leeftijdscategorie wanneer 1975 wordt beschouwd ten opzichte van 2000 (zie tabel 4.5). Die afnamen worden voor iedere verschillende leeftijdscategorie echter op verschillende momenten zo sterk ingezet dat er sprake is van een grote daling. Er van uitgaande dat het eind van de Tweede Feministische Golf wordt ingezet vanaf 1980 (Poldervaart, 2002:207) en dat de golf rond het midden van de jaren '80 is verdwenen, is het interessant te zien dat voor de meeste leeftijdscategorieën de grootste afname van het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken pas begint na het einde van de Tweede Feministische Golf. In de jongste twee categorieën vindt er tussen 1980 en 1985 een daling plaats, maar die daling stagneert in 1990, om daarna weer te dalen. Voor de categorieën 35-49 jaar, 50-64 jaar en 65 jaar en ouder geldt ook dat er tussen 1975 en 1980 een daling plaatsvindt, maar dat die daling in 1985 stagneert of er zelfs een stijging plaatsvindt tussen 1985 en 1990. Gedurende de Tweede feministische golf geldt dus voor vrijwel alle categorieën dat er een lichte daling van het lezen van boeken plaatsvindt, maar dat de grootste daling van het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken, de leeftijdscategorie 20-34 jaar uitgezonderd, pas plaatsvindt tussen 1995 en 2000. De Tweede Feministische Golf heeft uiteindelijk dus niet geleid tot meer uren per week besteed aan het lezen van boeken door vrouwen. Door de

stijging van het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken tussen 1985 en 1990 onder vier van de vijf leeftijdscategorieën kan worden gesteld dat tijdens het einde van de Tweede Feministische Golf in eerste instantie het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken door vrouwen steeg. Doordat de verandering in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken een zeer complex en uitgebreid web van invloedssferen kent en de Tweede Feministische Golf vele effecten heeft gehad is het niet mogelijk een directe relatie aan te tonen tussen de beide elementen.

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
12-19 jaar	2,32	2,11	1,57	1,52	1,04	0,69
20-34 jaar	1,60	1,61	1,42	1,45	0,91	1,00
35-49 jaar	1,54	1,36	1,38	1,78	1,62	1,26
50-64 jaar	1,93	1,47	1,45	1,87	1,78	1,19
65 jaar en ouder	2,57	1,97	2,13	2,27	2,40	1,63

Tabel 4.5. Gemiddeld aantal uren besteed per week aan het lezen van boeken door vrouwen tussen 1975 en 2000 per leeftijdscategorie.

Hypothese 3:

Vrouwen zijn minder gaan lezen gedurende de tweede feministische golf, omdat ze meer tijd besteden aan arbeid en huishoudelijke zorgtaken voor de vrouw niet evenredig afnemen met de toename van het aantal uren besteed aan arbeid.

Om de bovenstaande hypothese te toetsen maak ik gebruik van lineaire regressieanalyses. (Bijlage 3,4,5) In die lineaire regressieanalyse onderzoek ik de effecten van arbeid en zorg op het lezen van boeken en de mogelijke veranderingen van de effecten van geslacht en opleiding door de opname van arbeid en zorg in het model.

Uit de analyse van de voorgaande hypothesen blijkt dat vrouwen gedurende de onderzoeksperiode minder uren per week zijn gaan besteden aan het lezen van boeken. Hoewel er voor bepaalde leeftijdscategorieën in een aantal meetjaren een stijging zichtbaar is, en er ontwikkelingen zichtbaar zijn die het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken positief beïnvloeden, is de algemene tendens dat er een daling plaatsvindt. Voordat ik de uitkomsten van de lineaire regressieanalyse kan interpreteren, onderzoek ik in de data van het TBO eerst of er daadwerkelijk een toename van het aantal uren per week besteed aan arbeid is voor vrouwen. Uit tabel 4.6 blijkt dat er gedurende de onderzoeksperiode gemiddeld meer dan een verdubbeling is van het aantal uren per week besteed aan arbeid door vrouwen.

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
arbeid	5,43	6,42	7,57	9,29	12,78	12,23
zorg	32,81	32,57	30,62	28,55	26,90	26,67
totaal	38,24	38,99	38,19	37,84	39,68	38,90

Tabel 4.6. Gemiddeld aantal uren door vrouwen besteed per week aan arbeid en zorg en totaal arbeid en zorg per onderzoeksjaar. Zorg is de verzamelnaam voor: huishoudelijke taken, boodschappen doen en kinderverzorging.

Het aantal uren door vrouwen per week besteed aan zorg neemt echter wel ongeveer evenredig af. De verschillen tussen de onderzoeksjaren in totalen van arbeid en zorg zijn minimaal. In 1995 is een uitschieter naar boven zichtbaar, maar over het geheel beschouwd is het totaal gemiddelde aantal uren door vrouwen per week besteed aan arbeid en zorg redelijk stabiel.

Om de invloed van arbeid en zorg op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken te onderzoeken, maak ik gebruik van een aantal lineaire regressieanalyses (Bijlagen 3, 4, 5,). De effecten van arbeid en zorg op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken zijn beide negatief wanneer ze apart toegevoegd worden ($B=-0,017$ voor arbeid in Bijlage 3, $B=-0,013$ voor zorg in Bijlage 4). Wanneer ze samen worden toegevoegd aan het lineaire regressiemodel worden de effecten sterker ($B=-0,022$ voor arbeid en $B=-0,021$ voor zorg in Bijlage 5). Arbeid en zorg onderdrukken elkaars negatieve effect. Mensen die meer betaald werk verrichten, besteden minder tijd aan zorgtaken en vice versa. Het verschil in leestijd tussen bijvoorbeeld werkenden en niet-werkenden wordt dan onderschat, omdat werkenden tegelijk tijd besparen door minder uren aan zorg te besteden dan niet-werkenden. Wanneer daar in Bijlage 5 rekening mee wordt gehouden, blijken de netto-effecten van arbeid en zorg sterker dan in Bijlagen 3 en 4. De betekenis van deze uitkomst is dat wanneer er meer uren per week worden besteed aan arbeid en/of zorg, er minder uren per week besteed worden aan het lezen van boeken. Door de toevoeging van de variabelen 'arbeid' en 'zorg', is er een verandering zichtbaar van het effect van geslacht op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken ten opzichte van de lineaire regressieanalyse waarin beide variabelen niet meeberekend waren ($B=0,396$ voor geslacht in Bijlage 2, $B=0,464$ voor geslacht in Bijlage 5). Dat houdt een vergroting in van het effect van geslacht. Er is sprake van een suppressie-effect. De betekenis van deze uitkomst is dat wanneer mannen en vrouwen arbeid en zorg gelijkwaardig verdelen bij een verder stabiele situatie, vrouwen nog meer uren per week zouden besteden aan het lezen van boeken dan mannen.

Om de hypothese te kunnen toetsen moet ik gebruik maken van de gestandaardiseerde *bèta's* die het mogelijk maken de invloed van de verschillende variabelen te vergelijken. De *bèta* van arbeid is $-0,159$ en de *bèta* zorg is $-0,132$. Het effect van arbeid is dus sterker negatief dan dat van zorg. Dat houdt in dat wanneer het aantal uren per week besteed aan zorg afneemt en het aantal uren per

week besteed aan arbeid evenredig toeneemt, er per saldo minder uren worden besteed aan het lezen van boeken. De ontwikkelingen die zichtbaar zijn onder Nederlandse vrouwen, een toename van het aantal uren besteed aan arbeid en een afname van het aantal uren per week besteed aan zorg met behoud van een ongeveer gelijk totaal (zie Tabel 4.6), kan dus medeverantwoordelijk zijn voor het gedaalde aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken door vrouwen.

Hypothese 4:

De leeftijd van een vrouw is de belangrijkste factor in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken.

Om de bovenstaande hypothese te toetsen maak ik gebruik van een lineaire regressieanalyse. (Bijlage 6) In de lineaire regressieanalyse wordt een gestandaardiseerde waarde, *bèta*, gegeven, waardoor het mogelijk is effecten met elkaar te vergelijken. Om hypothese 4 te toetsen maak ik gebruik van de vergelijkbare waarde *bèta*, omdat de effecten met elkaar vergeleken moeten worden om te kunnen stellen welke van de variabelen de belangrijkste factor is in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken. Uit tabel 4.5 blijkt dat oudere vrouwen meer uren per week besteden aan het lezen van boeken. Dat de leeftijd van een vrouw de belangrijkste factor is in het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken kan daaruit echter nog niet geconcludeerd worden.

De uitkomsten van die lineaire regressieanalyse (Bijlage 6) wijzen uit dat niet de leeftijd (0,093), maar het aantal uren dat een persoon per week besteedt aan zorg (-0,152) de belangrijkste invloed heeft op het aantal uren dat iemand per week besteedt aan het lezen van boeken. Arbeid en zorg hebben beide een sterkere invloed dan leeftijd op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken. Ook het effect van geslacht (0,107 in Bijlage 6), is sterker dan dat van leeftijd. De hypothese wordt met die uitkomst verworpen.

Hypothese 5:

Vrouwen lezen meer naarmate zij ouder worden, omdat ze op hogere leeftijd minder uren per week besteden aan arbeid en zorg.

Om de bovenstaande hypothese te toetsen maak ik gebruik van een lineaire regressieanalyse (Bijlage 6). De leeftijd van vrouwen is niet de belangrijkste invloed op het aantal uren dat zij per week

besteden aan het lezen van boeken. Toch besteden oudere vrouwen meer uren per week aan het lezen van boeken dan jongere vrouwen. (zie tabel 4.5) Het verschil in het aantal uren per week besteed aan lezen tussen vrouwen uit de jongere en de oudere leeftijdscategorieën kan niet volledig geweten worden aan het effect van leeftijd ($B = 0,015$ $\beta = 0,093$ voor leeftijd in Bijlage 6). Deze uitkomst houdt in dat naarmate iemand ouder wordt, er meer uren per week besteed worden aan het lezen van boeken. De verandering van het effect van geslacht op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken door de toevoeging van de variabele leeftijd is opmerkelijk ($B = 0,464$ voor geslacht in Bijlage 5, $B = 0,578$ voor geslacht in Bijlage 6). Hieruit blijkt dat er een suppressie-effect is, dat het aantal uren per week besteed aan lezen door vrouwen enigszins onderdrukt werd door leeftijd en dat het geslacht-effect nog sterker is wanneer met leeftijd rekening wordt gehouden. De invloed van geslacht blijkt sterker dan in Bijlage 5 werd geschat. De mogelijke veranderingen van de effecten die voor de toetsing van de bovenstaande hypothese interessant zijn, zijn de veranderingen in de effecten van arbeid en zorg onder invloed van leeftijd, dus tussen bijlage 5 en 6. Het ongestandaardiseerde effect van arbeid, zowel als dat van zorg, verandert licht (arbeidseffect daalt van $-0,022$ naar $-0,020$, zorgeffect van $-0,021$ naar $-0,025$). Het effect van arbeid neemt door de toevoeging van de variabele leeftijd dus licht af, het effect van zorg neemt juist licht toe. De betekenis van deze uitkomsten is dat het feit dat mensen meer lezen naarmate ze ouder worden voor een klein deel komt doordat ouderen wat minder werken en wat meer tijd aan zorgtaken besteden. Gezien de verandering van het effect van de variabele geslacht, gecombineerd met de veranderingen van de effecten van arbeid en zorg onder invloed van de variabele leeftijd lijkt de hypothese dan ook deels bevestigd. Zorgtaken nemen echter minder af naarmate men ouder wordt. Het is mogelijk dat, vooral bij vrouwen, oudere generaties traditioneel meer zorgtaken op zich nemen, maar dat zij met het stijgen van de leeftijd mogelijk ook meer zorgen voor de eigen ouders (vrouwen draaien op voor een groot deel van de mantelzorg) of voor de partner.

Eerder in dit hoofdstuk bleek al dat arbeid en zorg een sterkere invloed hebben op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken dan leeftijd. Vrouwen uit de hogere leeftijdscategorieën blijken minder uren per week te besteden aan arbeid en zorg dan vrouwen uit de jongere leeftijdscategorieën (zie tabel 4.7). Zeker aan arbeid besteden vrouwen uit de hoogste leeftijdscategorieën minder tijd dan vrouwen uit de middelste leeftijdscategorieën.

	12-19jaar	20-34 jaar	35-49 jaar	50-64 jaar	65 jaar +
Arbeid	5,20	13,15	10,61	5,25	0,42
Zorg	7,92	32,40	34,73	29,69	27,46
Totaal	13,12	45,55	45,34	34,94	27,88

Tabel 4.7. Gemiddeld aantal uren besteed door vrouwen aan arbeid en zorg en het totaal gemiddelde van arbeid en zorg tussen 1975 en 2000 per leeftijdscategorie. Zorg is de verzamelnaam voor: huishoudelijke taken, boodschappen doen en kinderverzorging.

De verschillen in het aantal uren door vrouwen per week besteed aan het lezen van boeken tussen de verschillende leeftijdscategorieën lijken dan ook ten dele toe te schrijven aan het afnemen van het aantal uren per week besteed aan arbeid en zorg wanneer de leeftijd van een vrouw hoger wordt. Om dit te toetsen schat ik het regressiemodel van Bijlage 6 zonder arbeid en zorg. Daarna vergelijk ik het effect van leeftijd in het regressiemodel van Bijlage 6 met het effect van leeftijd in het regressiemodel van Bijlage 6 zonder arbeid en zorg. Het effect van leeftijd is 0,014 in Bijlage 6 zonder arbeid en zorg en 0,015 voor leeftijd in Bijlage 6 met arbeid en zorg. Door de opname van arbeid en zorg in het model vindt er nauwelijks een verandering plaats in het effect van leeftijd. Door de opname van arbeid en zorg in het model wordt het effect van leeftijd minimaal groter. Dat betekent dat slechts een zeer klein deel van het verband tussen leeftijd en leesgedrag kan worden toegeschreven aan de arbeids- en zorgtaken. De leeftijd is dus een sterkere factor. Het grotere aandeel vrije tijd dat vrouwen in de hogere leeftijdscategorieën overhouden besteden zij vaker aan lezen, maar de invloed van de afname van arbeids- en zorgtaken heeft daarin geen grote invloed.

Hypothese 6:

Naarmate de tweede feministische golf vordert komen er meer alleenstaande vrouwen, waardoor het aantal uren besteed aan het lezen van boeken toeneemt.

Om de bovenstaande hypothese te toetsen maak ik gebruik van een lineaire regressieanalyse (Bijlage 7). In de lineaire regressieanalyse toets ik de effecten van de gezinssituatie op het leesgedrag gemeten in uren per week besteed aan het lezen van boeken.

Gedurende de onderzoeksperiode is er een stijging zichtbaar van 5,9 procent in 1975 tot 24,5 procent in 2000 van de vrouwen die alleenstaand waren. (Zie tabel 4.8) Om te onderzoeken of alleenstaand zijn een positief en significant effect heeft op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken, maak ik gebruik van 'dummies', ofwel variabelen die voor elke categorie van de originele, ordinale die per categorie binnen de variabele worden gemaakt. Die 'dummies' worden apart ingevoerd in het al bestaande regressiemodel. (Bijlage 7) De uitkomsten van de 'dummies' in het nieuwe regressiemodel zijn geen van alle significant, dus bestaat er geen effect van de gezinssituatie op het lezen van boeken. Daarnaast is het zo dat er geen verandering optreedt in het effect van arbeid, zorg, opleidingsniveau en leeftijd. Alleen het effect van geslacht verandert minimaal door de toevoegingen in de verschillende regressiemodellen. Verschillen in leesgedrag tussen personen in verschillende gezinssituaties kunnen aanwezig zijn, maar een zelfstandig effect

van die gezinssituatie op het lezen van boeken wordt niet gevonden. Zodoende is er over deze hypothese niets te concluderen aan de hand van de gemaakte regressiemodellen. Er valt slechts te speculeren over de mogelijke invloed van het alleenstaand zijn op het aantal uren per week besteed aan het lezen van boeken. Om te onderzoeken of er verschillen zichtbaar zijn tussen mannen en vrouwen in verschillende gezinssituaties maak ik gebruik van gemiddelden per gezinssituatie, onderscheiden naar geslacht (zie tabel 4.9). Uit de gemiddelden per gezinssituatie naar geslacht blijkt dat alleenstaande vrouwen het minder lezen dan vrouwen uit andere gezinssituaties. Mannen lezen allemaal ongeveer evenveel. Deze uitkomst lijkt erop te wijzen dat alleenstaand zijn niet leidt tot meer lezen ten opzichte van andere gezinssituaties. Alleenstaande vrouwen lezen wel meer dan alleenstaande mannen, maar dat vrouwen meer lezen dan mannen geldt voor iedere gezinssituatie.

	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Inwonend kind	19,4	14,8	13,5	11,7	12,0	9,8
Alleenstaand	5,9	8,6	14,3	17,7	17,8	24,5
Gehuwd zonder kinderen	21,5	18,4	21,8	27,4	26,3	26,2
Gehuwd met kinderen ouder dan 14 jaar	7,6	11,2	12,4	9,5	8,8	11,8
Gehuwd met kinderen jonger dan 14 jaar.	15,7	47,0	38,1	33,8	35,1	27,7
Cumulatief	100	100	100	100	100	100

Tabel 4.8. Verdeling onder vrouwen naar typen huishoudens 1975-2000 in procenten.

	man	vrouw
Inwonend kind	1,14	1,53
alleenstaand	1,14	1,45
Gehuwd/samenwonend zonder kind	1,17	1,50
Gezin met kind ouder dan 14	1,16	1,57
Gezin met kind jonger dan 14	1,14	1,61

Tabel 4.9. Gemiddeld aantal uren besteed aan het lezen van boeken per week naar geslacht en gezinssituatie.

Tijdsanalyse: interacties.

Nu alle afzonderlijke hypothesen behandeld zijn en de uitkomsten los van elkaar bekend zijn, is het interessant te weten wat de ontwikkelingen in tijd zijn van de afzonderlijke variabelen. Zijn de effecten van de variabelen gedurende de onderzoeksperiode stabiel of veranderen ze?

Veranderende uitkomsten kunnen duiden op de door Saltzman-Chafetz gestelde veranderingen in de verhoudingen tussen man en vrouw in de samenleving. Is er sprake van structurele veranderingen in de 'gender division of labor'? Of zijn er veranderingen die duiden op veranderingen in de 'gender social definitions'? Om deze vragen te onderzoeken maak ik gebruik van interactietermen.

Het eerste analyseonderdeel, waarin het effect van geslacht op het lezen van boeken werd behandeld wordt als eerste onderworpen aan een interactieterm (Bijlage 8). Om de invloed van de tijd in relatie tot geslacht te koppelen aan het lezen van boeken, maak ik gebruik van een

interactievariabele. In de interactievariabele worden tijd en geslacht gekoppeld en toegevoegd aan het al bestaande regressiemodel van Bijlage 7. De uitkomst van de analyse geeft aan dat het effect van geslacht in 1975 0,521 was. De verandering van het effect van geslacht per onderzoeksjaar is 0,016. Het effect van geslacht op het lezen van boeken in uren per week wordt dus iets groter, maar deze toename in het sekse-effect is niet significant. In 2000 is het effect van geslacht $0,520 + (5 * 0,016) = 0,600$. Vervolgens gebruik ik het oude regressiemodel (Bijlage 7) opnieuw en voeg daaraan een nieuwe interactievariabele toe. (Bijlage 9) De nieuwe interactievariabele is die van opleiding en jaar. Met de toevoeging van deze nieuwe interactievariabele onderzoek ik de invloed van de tijd op het effect van opleiding op het lezen van boeken. De uitkomst van het nieuwe regressiemodel geeft aan dat het effect van opleiding op het lezen van boeken in 1975 -0,086 was en dat het effect per onderzoeksjaar 0,013 kleiner wordt, omdat het positief is tegenover de negatieve waarde van opleiding. Ook de verandering in dit effect over de tijd is echter niet significant.

Het derde onderdeel dat gemeten wordt in een interactieterm is het effect van arbeid (Bijlage 10). Ook voor arbeid creëer ik een nieuwe interactievariabele, waarin arbeid wordt gekoppeld aan tijd. De uitkomsten van het nieuwe regressiemodel geven aan dat arbeid in 1975 een negatief effect had van -0,028 op het lezen van boeken en dat het effect met 0,002 per onderzoeksjaar verandert. Het effect wordt gedurende de onderzoeksperiode dus minder sterk. In 2000 is het effect $-0,028 + (5 * 0,002) = -0,018$. Deze ontwikkeling is wel significant en lijkt bijzonder interessant. Een mogelijke verklaring voor de verandering van het effect van arbeid op het lezen van boeken is dat in 1975, het basismeetjaar, mannen het overgrote merendeel van de arbeid verrichtten. Het effect van arbeid is berekend voor de totale populatie, waartoe zowel mannen als vrouwen behoren. Door de toename van het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt en de toename van het aantal uren dat zij participeerden, kregen vrouwen een grotere invloed op het effect van arbeid op het lezen van boeken. Vrouwen lezen per definitie meer dan mannen in 1975 en zijn dat, ondanks de toename van het aantal uren dat zij werken, ook blijven doen. Ondanks het feit dat zowel mannen als vrouwen in absolute zin minder zijn gaan lezen gedurende de onderzoeksperiode, kan het effect van arbeid op het lezen van boeken daardoor minder sterk geworden zijn. Dat vrouwen in 1975 minder lezen wanneer zij werkten ten opzichte van het jaar 2000, kan verklaard worden door de veranderende rolverdeling tussen man en vrouw in de 'gender division of labor' en de 'gender social definitions'. Mogelijk is het zo dat vrouwen die werkten in 1975 ook de verantwoordelijkheid hadden voor het huishouden en de daartoe behorende zorgtaken. Daardoor bleef er weinig tijd over om te lezen. In 2000 is de rolverdeling tussen man en vrouw veranderd en is het niet meer zo dat wanneer een vrouw werkt zij geen tijd meer overhoudt om te lezen. Nog altijd heeft arbeid een negatief effect op het lezen van boeken, maar dat is significant kleiner geworden.

De volgende variabele die wordt gebruikt als interactieterm is 'zorg'. Zorg wordt gekoppeld met tijd en aan het model van Bijlage 10 toegevoegd. Het nieuwe regressiemodel (Bijlage 11) laat zien dat het effect van zorg in 1975 -0,034 was en dat de ontwikkeling in dat effect per onderzoeksjaar 0,003 is. Het effect wordt significant kleiner naarmate de onderzoeksjaren vorderen. $(-0,034 + (5 * 0,003) = -0,019$ in 2000) Ook voor deze uitkomst geldt dat er een mogelijke verklaring te vinden is in de veranderende 'gender division of labor' en veranderende 'gender social definitions'. Zoals bleek uit bijlage 3,4 en 5 onderdrukken arbeid en zorg elkaars negatieve effect. Mensen die meer betaald werk verrichten, besteden minder tijd aan zorgtaken en vice versa. Door de toename van het aantal uren dat vrouwen werken, neemt het effect van zorg af. Door de afname van het aantal uren dat vrouwen besteden aan zorg, die naast de toename van arbeid ook wordt beïnvloed door een toename van de tijd die mannen aan zorg besteden, wordt het effect mogelijk ook kleiner. De intensiteit van de zorgtaak in 2000 neemt immers af ten opzichte van 1975, waardoor het lezen van boeken minder negatief wordt beïnvloed.

Wanneer de variabele leeftijd wordt gekoppeld aan tijd en in een lineair regressiemodel wordt geplaatst, blijkt dat het effect van leeftijd op het lezen van boeken in 1975 minimaal was (0,001 in Bijlage 12). De ontwikkeling in het effect van leeftijd op het lezen van boeken is 0,004 per onderzoeksjaar. Dat het effect van leeftijd per onderzoeksjaar groter wordt, kan, gezien de afname van de absolute duur van het lezen voor vrijwel iedere categorie, als volgt geïnterpreteerd worden. Doordat ouderen meer lezen en nieuwe generaties naarmate de onderzoeksperiode vordert niet meer zijn gaan lezen door de opkomst van nieuwe media als televisie en internet en de daarmee samenhangende internering van 'nieuw mediagebruik' in het dagelijkse leven, wordt het effect van leeftijd toch groter.

Conclusie.

In dit onderzoek ben ik aan de hand van de Nederlandse geschiedenis en de theorie van Janet Saltzman-Chafetz over stabiliteit en verandering in gender systemen op zoek gegaan naar de invloed van een maatschappelijke ontwikkeling, de Tweede Feministische Golf, en de gevolgen daarvan voor het leesgedrag van vrouwen. De theorie van Saltzman-Chafetz stelt dat er, om een maatschappijbrede verandering van het denken ten aanzien van de rol van de vrouw te bewerkstelligen, een verandering van de 'division of labor' moet plaatsvinden. Dat houdt in dat de verdeling tussen betaalde arbeid en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw moet veranderen. Zodra deze eerste verandering plaatsvindt, zullen ook de gender ideologie en de 'gender social definitions' veranderen. In Nederland is er duidelijk sprake van veranderingen op deze gebieden gedurende de onderzoeksperiode. Om te onderzoeken of deze veranderingen invloed hebben gehad op het leesgedrag van vrouwen tussen 1975 en 2000, zijn een aantal hypothesen getoetst die verband hebben met de ontwikkelingen die geschetst worden door Saltzman-Chafetz. Uit de analyse van de hypothesen in het voorgaande empirische gedeelte van dit onderzoek zijn een aantal resultaten voortgekomen die opmerkelijk genoemd kunnen worden.

Allereerst blijkt dat opleidingsniveau geen effect heeft op het leesgedrag. Dat resultaat moet echter genuanceerd worden door de beperkingen die aan het onderzoek verbonden zijn. In het databestand van het TBO wordt geen onderscheid gemaakt tussen genres, of literatuur en bijvoorbeeld studieboeken. Er wordt slechts gemeten hoeveel tijd per week er besteed wordt aan het lezen van boeken. Daardoor wordt alles dat voldoet aan de definitie 'boek' meegerekend. Interessant voor vervolgonderzoek zou zijn te achterhalen of bepaalde opleidingsniveaus verbonden zijn met bepaalde genres, en of vrouwen bepaalde genres meer lezen dan mannen. Bovendien is het een interessant vraagstuk of er ontwikkelingen zijn in de relatie tussen opleidingsniveau en de genres die gelezen worden in de tijd. De theorie van de culturele omnivoor van Peterson zou gerelateerd kunnen worden aan het leesgedrag van vrouwen.

Een zeer interessante uitkomst van dit onderzoek is het effect van geslacht op het leesgedrag. Vrouwen lezen beduidend meer dan mannen, dat was zo en dat is nog steeds zo. Hoewel er over het geheel een afname zichtbaar is van lezen voor vrijwel iedere leeftijdscategorie en voor beide geslachten, is het vrouw zijn een zeer positieve invloed op het lezen van boeken.

Twee uitkomsten die daarnaast opmerkelijk zijn, en die sterk verband houden met de theorie van Saltzman-Chafetz, zijn het veranderende effect van arbeid en zorg op het leesgedrag. De

ontwikkeling die geschetst wordt door Saltzman-Chafetz is er een waarin betaalde arbeid en later ook onbetaalde arbeid steeds gelijkmatiger worden verdeeld onder de geslachten. Zowel de cijfers van het SCP als de data in het TBO wijzen uit dat die ontwikkeling in Nederland plaats heeft, hoewel er geen sprake is van een gelijkmatige verdeling. De voor dit onderzoek zo interessante vraag of deze veranderingen ook gevolgen hebben voor het leesgedrag van vrouwen kan met behulp van de uitkomsten uit het empirische hoofdstuk gedeeltelijk beantwoord worden. De gevolgen van de veranderingen die plaatsvonden onder invloed van de Tweede Feministische Golf in Nederland hebben het effect van arbeid en zorg op het leesgedrag negatief beïnvloed, want een toename van het aantal uren dat een vrouw besteedt aan arbeid gaat ten koste van tijd die zij besteedt aan lezen. De invloed van arbeid is ook groter dan die van zorg op het leesgedrag, dus wanneer een vrouw minder zorgt en evenredig meer werkt is er per saldo een afname van de leestijd.

Uit de veranderingen van de effecten van arbeid en zorg over de jaren blijkt dat de beide ontwikkelingen een significant positief effect hebben op het leesgedrag van vrouwen. Hoewel het effect nog altijd negatief is, wordt het negatieve effect steeds kleiner, zowel voor arbeid als voor zorg. Met deze uitkomst kan dus geconcludeerd worden dat de toename van het aantal uren dat een vrouw werkt en de daar tegenover staande afname van het aantal uren dat vrouwen besteden aan zorg het leesgedrag van vrouwen gedurende de jaren minder negatief beïnvloeden. De veranderende 'gender division of labor' en de 'gender social definitions' maken dat de toenemende arbeid minder sterk ten koste gaat van het lezen dan voorheen.

De hypothese die geen antwoord heeft opgeleverd in dit onderzoek is Hypothese 6. Het is niet mogelijk gebleken een zelfstandig effect te vinden voor de invloed van de gezinssituatie op het leesgedrag. Wat wel blijkt is dat alleenstaande vrouwen minder lezen dan vrouwen in andere gezinssituaties. Een mogelijke verklaring voor dat gegeven is dat alleenstaande vrouwen arbeid- en zorgtaken altijd combineren en dat de beide taken volledig voor de rekening komen van de alleenstaande vrouw. De toename van het aantal alleenstaande vrouwen kan leiden tot een lager gemiddeld aantal leesuren voor vrouwen.

In het algemeen zijn er in dit onderzoek dus geen ontwikkelingen die een positief effect hebben op het leesgedrag, noch voor mannen, noch voor vrouwen. Naast de in dit onderzoek onderzochte invloeden hebben gedurende de onderzoeksperiode ook andere factoren invloed gehad op de afname van de tijd besteed aan het lezen van boeken. De opkomst van de televisie, PC en het internet hebben ongetwijfeld een grote invloed gehad op de tijdsbesteding en het mediagebruik. In

een ander onderzoek zou de relatie tussen emancipatie en het veranderend mediagebruik uitgebreider onderzocht kunnen worden.

Samenvatting.

In dit onderzoek is de relatie tussen de Tweede Feministische Golf en de veranderingen in het leesgedrag van vrouwen onderzocht. De theorie van Janet Saltzman-Chafetz over de ontwikkelingen in de rol van de vrouw in het huishouden en de maatschappij onder invloed van de emancipatie van de vrouw is de theoretische basis van dit onderzoek. Saltzman-Chafetz stelt dat, wanneer de emancipatie van de vrouw vordert, haar takenpakket groter wordt, doordat zij zowel zorgtaken als arbeidstaken verricht. Om te onderzoeken of de uitbreiding van de taken van de vrouw leidt tot een kleiner aantal uren besteed aan het lezen van boeken door vrouwen, heb ik gebruik gemaakt van de data van het TBO. De verschillende meetjaren 1975, 1980, 1985, 1990, 1995 en 2000 maken het mogelijk de invloed van de Tweede Feministische Golf op zowel de nieuwe taakverdeling tussen man en vrouw in arbeid en zorg, als het veranderende leesgedrag gedurende die periode te onderzoeken. De uitkomsten van het onderzoek geven aan dat de rol van de vrouw op het gebied van arbeid en zorg veranderd is. Vrouwen zorgen minder uren per week en besteden meer uren aan arbeid per week in 2000 dan in 1975. Het aantal uren besteed aan het lezen van boeken neemt voor vrijwel alle onderzochte leeftijdscategorieën en beide seksen af gedurende de onderzoeksperiode. De invloed van de toenemende arbeid en de afnemende zorgtaken voor vrouwen op het aantal uren besteed aan het lezen van boeken zijn sterker dan leeftijd. Arbeid en zorg hebben beide een sterk negatieve invloed op het leesgedrag, maar de invloed van arbeid en zorg nemen gedurende de onderzoeksperiode af. De veranderende rol van de vrouw in het huishouden en de samenleving leidt zodoende tot minder leesuren voor vrouwen, maar de invloed van arbeid en zorg wordt kleiner. Het is niet te verwachten dat de negatieve invloed van arbeid en zorg op het aantal leesuren volledig verdwijnt, dus wanneer vrouwen steeds meer blijven werken en hun zorgtaken niet meer dan evenredig afnemen, zal het aantal leesuren blijven dalen.

Bijlagen.

Bijlage 1

	B	Beta	Sign.
geslacht	0,389	0,072	0,000*
onderzoeksjaar	-0,014	-0,063	0,000*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar. Afhankelijke variabele 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.1. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 2

	B	Beta	Sign.
geslacht	0,396	0,073	0,000*
onderzoeksjaar	-0,113	-0,062	0,000*
Scr-opleidingsniveau	-0,012	-0,006	0,491

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding. Afhankelijke variabele 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.2. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 3

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,146	0,027	0,002*
onderzoeksjaar	-0,092	-0,051	0,000*
Scr-opleidingsniveau	-0,016	-0,007	0,360
Arbeid	-0,017	-0,123	0,000*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, scr-hoogst voltooide opleiding, arbeid. Afhankelijke variabele 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.3. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 4

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,631	0,117	0,000*
Onderzoeksjaar	-0,120	-0,066	0,000*
Scr-opleidingsniveau	-0,008	-0,004	0,632
Zorg	-0,013	-0,079	0,000*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, zorg. Afhankelijke variabele 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.4. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 5

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,464	0,086	0,000*
Onderzoeksjaar	-0,098	-0,054	0,000*
Scr-opleidingsniveau	-0,011	-0,005	0,528
Arbeid	-0,022	-0,159	0,000*
Zorg	-0,021	-0,132	0,000*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, arbeid, zorg. Afhankelijke variabele 'boeken lezen'. *Significantie bij 0,05

Tabel 5.5. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 6

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,578	0,107	0,000*
onderzoeksjaar	-0,119	-0,065	0,000*
Scr-opleidingsniveau	-0,037	-0,017	0,033*
Zorg	-0,025	-0,152	0,000*
Arbeid	-0,020	-0,145	0,000*
Leeftijd	0,015	0,093	0,000*

Predictoren: geslacht, onderzoeksjaar, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, zorg, arbeid, leeftijd. Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.6. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 7

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,581	0,107	0,000*
onderzoeksjaar	-0,118	-0,065	0,000*
Leeftijd	0,015	0,093	0,000*
Scr-opleidingsniveau	-0,037	-0,017	0,033*
Zorg	-0,025	-0,152	0,000*
Arbeid	-0,020	-0,145	0,000*
Inwonend kind	-0,047	-0,006	0,463
alleenstaand	-0,056	-0,007	0,400
Gehuwd/samenwonend zonder kind	-0,018	-0,003	0,736
Gehuwd/samenwonend, kind ouder dan 14	0,007	0,001	0,926

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, leeftijd continue, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, zorg, arbeid, inwonend kind, alleenstaand, gehuwd samenwonend zonder kind, gehuwd samenwonend met kind ouder dan 14 jaar.

Uitgesloten variabelen: Gehuwd samenwonend kind tot veertien jaar.

Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.7. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 8

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,521	0,096	0,000
Onderzoeksjaar	-0,143	-0,079	0,003
Leeftijd	0,015	0,093	0,000
Scr-opleidingsniveau	-0,038	-0,017	0,032
Inwonend kind	-0,047	-0,006	0,462
Alleenstaand	-0,056	-0,007	0,402
Gehuwd/samenwonend zonder kind	-0,018	-0,003	0,737
Gehuwd/samenwonend, kind ouder dan 14	0,008	0,001	0,918
Arbeid	-0,020	-0,145	0,000
Zorg	-0,024	-0,151	0,000
Jaar en geslacht	0,016	0,018	0,579

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, leeftijd continue, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, inwonende kind, alleenstaand, gehuwd samenwonend zonder kind, gehuwd samenwonend met kind ouder dan 14, arbeid, zorg, jaar en geslacht.

Uitgesloten variabele: Gehuwd/samenwonend kind tot 14.

Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.8. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,579	0,107	0,000
Onderzoeksjaar	-0,146	-0,081	0,000

Leeftijd	0,015	0,093	0,000
Scr-opleidingsniveau	-0,086	-0,040	0,055
Inwonend kind	-0,048	-0,006	0,454
Alleenstaand	-0,056	-0,007	0,400
Gehuwd/samenwonend zonder kind	-0,018	-0,003	0,737
Gehuwd/samenwonend, kind ouder dan 14	0,007	0,001	0,923
Arbeid	-0,020	-0,145	0,000
Zorg	-0,025	-0,152	0,000
Jaar en opleiding	0,013	0,030	0,238

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, leeftijd continue, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, inwonende kind, alleenstaand, gehuwd samenwonend zonder kind, gehuwd samenwonend met kind ouder dan 14, arbeid, zorg, jaar en opleiding.

Uitgesloten variabele: Gehuwd/samenwonend kind tot 14.

Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.9. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 10.

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,579	0,107	0,000
Onderzoeksjaar	-0,154	-0,085	0,000
Leeftijd	0,015	0,094	0,000
Scr-opleidingsniveau	-0,037	-0,017	0,035
Inwonend kind	-0,045	-0,006	0,481
Alleenstaand	-0,057	-0,008	0,387
Gehuwd/samenwonend zonder kind	-0,020	-0,003	0,713
Gehuwd/samenwonend, kind ouder dan 14	0,003	0,000	0,974
Arbeid	-0,028	-0,207	0,000
Zorg	-0,025	-0,154	0,000
Jaar en arbeid	0,002	0,071	0,002*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, leeftijd continue, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, inwonende kind, alleenstaand, gehuwd samenwonend zonder kind, gehuwd samenwonend met kind ouder dan 14, arbeid, zorg, jaar en arbeid.

Uitgesloten variabele: Gehuwd/samenwonend kind tot 14.

Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.10. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 11.

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,587	0,109	0,000
Onderzoeksjaar	-0,179	-0,099	0,000
Leeftijd	0,015	0,092	0,000
Scr-opleidingsniveau	-0,039	-0,018	0,027
Inwonend kind	-0,048	-0,006	0,458
Alleenstaand	-0,055	-0,007	0,405
Gehuwd/samenwonend zonder kind	-0,018	-0,003	0,734
Gehuwd/samenwonend, kind ouder dan 14	0,012	0,001	0,879
Arbeid	-0,020	-0,145	0,000
Zorg	-0,034	-0,212	0,000
Jaar en zorg	0,003	0,072	0,001*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, leeftijd continue, scr-vierdeling hoogst voltooide opleiding, inwonende kind, alleenstaand, gehuwd samenwonend zonder kind, gehuwd samenwonend met kind ouder dan 14, arbeid, zorg, jaar en zorg.

Uitgesloten variabele: Gehuwd/samenwonend, kind tot 14.

Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.11. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bijlage 12.

	B	Beta	Sign.
Geslacht	0,585	0,108	0,000
Onderzoeksjaar	-0,267	-0,147	0,000
Leeftijd	0,001	0,007	0,743
Scr-opleidingsniveau	-0,038	-0,018	0,030
Inwonend kind	-0,047	-0,006	0,466
Alleenstaand	-0,055	-0,007	0,409
Gehuwd/samenwonend zonder kind	-0,016	-0,003	0,762
Gehuwd/samenwonend, kind ouder dan 14	0,004	0,000	0,955
Arbeid	-0,020	-0,143	0,000
Zorg	-0,025	-0,152	0,000
Jaar en leeftijd	0,004	0,130	0,000*

Predictoren: geslacht respondent, onderzoeksjaar, leeftijd continue, scr-ruddeling hoogst voltooide opleiding, inwonende kind, alleenstaand, gehuwd samenwonend zonder kind, gehuwd samenwonend met kind ouder dan 14, arbeid, zorg, jaar en leeftijd.

Uitgesloten variabele: Gehuwd/samenwonend, kind tot 14.

Afhankelijke variabele: 'boeken lezen'.

*Significantie bij 0,05.

Tabel 5.12. Lineaire regressieanalyse uitkomsten.

Bronnenlijst.

Boeken.

- R.S. Batenburg en W.P. Knulst, *Sociaal-culturele beweegredenen. Onderzoek naar de invloed van veranderende leefpatronen op de mobiliteitsgroei sinds de jaren zeventig*. VUGA/ Sociaal en Cultureel Planbureau. Rijswijk/ Den Haag, 1993.
- V. De Loo, *De vrouw beslist: de Tweede Feministische Golf in Nederland*. Inmerc. Wormer, 2005.
- C.F. Epstein, *Deceptive distinctions: sex, gender and the social order*. Yale University Press. New Haven, 1988.
- B.T.J. Hooghiemstra en M. Niphuis-Nell, *Sociale Atlas van de vrouw*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Rijswijk, 1992.
- F. Huysmans, J. de Haan en A. van den Broek, *Achter de schermen*, Sociaal en Cultureel Planbureau. Den Haag, 2004.
- F.T. Juster en F.P. Stafford, *The allocation of time: empirical findings, behavioural models, and problems of measurement*. Journal of economic literature(29), 1991.
- J. Kool-Smit, *Er is een land waar vrouwen willen wonen: teksten 1967-1981*. Feministische Uitgeverij Sara. Amsterdam, 1984.
- G. Lenski, *Power and privilege: a theory of social stratification*. McGraw-Hill. New York, 1966.
- M.Niphuis-Nell et al., *Sociale atlas van de vrouw*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Rijswijk, 1997.
- S. Poldervaart, *Leven volgens je idealen: de andere politiek van huidige sociale bewegingen in Nederland*, Uitgeverij Aksant. Amsterdam, 2007.
- J. Saltzman-Chafetz, *Gender Equity: an intergrated theory of stability and change*. Sage Publications. Newbury Park, 1990.
- Van Vorselen, *Rechtvaardig en solidair pensioen*. Kluwer Juridisch. Deventer, 2008.
- L. Vos, *Uitzondering op de regel*, Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek. Groningen, 2008.

Kranten.

- De Telegraaf, 30 oktober 1968. Rubriek: Hij&Zij.

Data.

Tijdbestedingonderzoek 1975, 1980, 1985, 1990, 1995, 2000.